FUNKCJE ANALITYCZNE

JEDNOSEMESTRALNY WYKŁAD DLA SEKCJI NIETEORETYCZNYCH

INSTYTUT MATEMATYKI UJ, 2008

Zbigniew Błocki

Spis treści

Typeset by $\mathcal{A}\mathcal{M}\mathcal{S}$-TEX

1. Podstawowe własności liczb zespolonych

Liczbą zespoloną nazywamy parę liczb rzeczywistych, zbiór liczb zespolonych $\mathbb{C}$ to zatem dokładnie zbiór $\mathbb{R}^2$. Element $z = (x, y) \in \mathbb{C}$ zapisujemy w postaci $x + iy$. Na zbiorze $\mathbb{C}$ wprowadzamy mnożenie (zgodnie z regułą $i^2 = -1$):

$$(x_1 + iy_1)(x_2 + iy_2) = x_1x_2 - y_1y_2 + i(x_2y_1 + x_1y_2).$$

Można łatwo pokazać **Ćwiczenie**, że $\mathbb{C}$ z dodawaniem wektorowym w $\mathbb{R}^2$ oraz tak wprowadzonym mnożeniem jest ciałem. Jeżeli $z = x + iy$, to x nazywamy częścią rzeczywistą, natomiast y częścią urojoną liczby z; ozn. $x = \operatorname{Re} z$, $y = \operatorname{Im} z$. Każdą liczbę zespoloną z możemy rówież zapisać przy pomocy współrzędnych biegunowych:

$$z = r(\cos\varphi + i\sin\varphi),$$

gdzie $r = |z| = \sqrt{x^2 + y^2}$, zaś φ jest kątem pomiędzy odcinkami $[0, 1]$ i $[0, z]$ (gdy $z \neq 0$) - nazywamy go argumentem liczby z. Zachodzi oczywiście *nierówność trójkąta*

$$|z + w| \leq |z| + |w|, \quad z, w \in \mathbb{C},$$

można również łatwo pokazać **Ćwiczenie**, że

$$|zw| = |z|\,|w|, \quad z, w \in \mathbb{C}.$$

Chcemy teraz zdefiniować zespoloną funkcję wykładniczą $\exp : \mathbb{C} \to \mathbb{C}$. Dla $z = x + iy \in \mathbb{C}$ oczekujemy, że $e^z = e^x e^{iy}$, czyli wystarczy określić e^{it} dla $t \in \mathbb{R}$. Chcemy by funkcja ta spełniała

$$\frac{d}{dt}e^{it} = ie^{it}, \quad e^0 = 1,$$

a więc (oznaczając $e^{it} = A + iB$) $A' = -B$, $B' = A$, $A(0) = 1$, $B(0) = 0$. Jedynym rozwiązaniem tego układu są funkcje $A = \cos t$, $B = \sin t$. Funkcję wykładniczą definiujemy zatem następująco:

$$e^z := e^x(\cos y + i\sin y), \quad z = x + iy \in \mathbb{C}.$$

Można łatwo pokazać **Ćwiczenie** jej następujące własności

$$e^{z+w} = e^z e^w, \quad z, w \in \mathbb{C},$$

$$\frac{d}{dt}e^{tz} = ze^{tz}, \quad t \in \mathbb{R},\ z \in \mathbb{C}.$$

Z faktu, że $|e^z| = e^x$ oraz dzięki temu, że y jest argumentem liczby e^z wynika, że funkcja wykładnicza proste pionowe $x = x_0$ odwzorowuje na okręgi o promieniu e^{x_0}, natomiast proste poziome $y = y_0$ na półproste otwarte o początku w 0 o argumencie y_0.

Wracając do współrzędnych biegunowych, możemy je teraz zapisać w postaci $z = re^{i\varphi}$. Dla $z \neq 0$ przez $\arg z$ oznaczamy zbiór argumentów liczby z, tzn.

$$\arg z := \{\varphi \in \mathbb{R} : z = |z|e^{i\varphi}\}.$$

Ponieważ $e^{i(\varphi+2\pi)} = e^{i\varphi}$, dla dowolnego $\varphi_0 \in \arg z$ mamy

$$\arg z = \{\varphi_0 + 2k\pi : k \in \mathbb{Z}\}.$$

Dla każdego $z \in \mathbb{C}_*(:= \mathbb{C} \setminus \{0\})$ znajdziemy dokładnie jeden element $\arg z$ należący do przedziału $[-\pi, \pi)$. Nazywamy go argumentem głównym liczby z i oznaczamy $\operatorname{Arg} z$. Funkcja Arg, określona na $\mathbb{C}_*$, jest nieciągła na półprostej $(-\infty, 0)$.

Możemy teraz podać geometryczną interpretację mnożenia w $\mathbb{C}$: jeżeli $z = re^{i\varphi}$, $w = \rho e^{i\psi}$, to $zw = r\rho e^{i(\varphi+\psi)}$; czyli mnożymy długości, a dodajemy argumenty. Możemy stąd również wywnioskować *wzór de Moivre'a*: z tego, że $(e^{i\varphi})^n = e^{in\varphi}$ otrzymamy

$$(\cos\varphi + i\sin\varphi)^n = \cos(n\varphi) + i\sin(n\varphi), \quad \varphi \in \mathbb{R},\ n \in \mathbb{N}.$$

Dla danego $z \in \mathbb{C}$ oraz $n \in \mathbb{N}$ przez pierwiastek z stopnia n rozumiemy zbiór

$$\sqrt[n]{z} := \{w \in \mathbb{C} : w^n = z\}.$$

Zapisując z i w we współrzędnych biegunowych:

$$z = re^{i\varphi}, \quad w = \rho e^{i\psi},$$

otrzymamy warunki

$$\rho = r^{1/n}, \quad \psi = \frac{\varphi + 2k\pi}{n}, \quad k \in \mathbb{Z}.$$

Ponieważ $e^{i\psi} = e^{i(\psi+2\pi)}$, dla $k = 0, 1, \dots, n-1$ otrzymamy wszystkie rozwiązania. Zatem

$$\sqrt[n]{z} = \{|z|^{1/n} e^{i(\varphi+2k\pi)/n} : k = 0, 1, \dots, n-1\}.$$

W szczególności, pierwiastek stopnia n z liczby niezerowej jest zawsze zbiorem n elementowym.

Ćwiczenie Udowodnić, że rozwiązaniem równania kwadratowego w $\mathbb{C}$:

$$az^2 + bz + c = 0,$$

gdzie $a \in \mathbb{C}_*$, $b, c \in \mathbb{C}$, jest

$$z = \frac{-b + \sqrt{\Delta}}{2a},$$

gdzie $\Delta = b^2 - 4ac$, przy czym $\sqrt{\Delta}$ jest zbiorem dwuelementowym jeżeli $\Delta \neq 0$ - w tym przypadku zawsze otrzymamy dwa rozwiązania (jedno jeżeli $\Delta = 0$).

W przypadku wielomianów dowolnego stopnia mamy rezultat niekonstruktywny, tzw. *zasadnicze twierdzenie algebry*.

Twierdzenie 1.1. *Każdy niestały wielomian zespolony ma pierwiastek.*

Powyższy rezultat można udowodnić w sposób elementarny przy pomocy *lematu d'Alemberta* (oryginalny dowód z 1746 r. zawierał lukę):

Lemat 1.2. *Załóżmy, że P jest niestałym wielomianem zespolonym oraz, że dla pewnego $z_0 \in \mathbb{C}$ mamy $P(z_0) \neq 0$. Wtedy dla każdego otoczenia U punktu z_0 znajdziemy $z \in U$ takie, że $|P(z)| < |P(z_0)|$.*

Dowód. (Argand, 1806) Niech

$$P(z) = a_0 + a_1 z + \cdots + a_n z^n.$$

Wtedy

$$P(z_0 + h) = a_0 + a_1(z_0 + h) + \cdots + a_n(z_0 + h)^n = P(z_0) + A_1 h + \cdots + A_n h^n,$$

gdzie współczynniki A_j zależą tylko od P i z_0. Któryś z nich na pewno nie znika, gdyż w przeciwnym wypadku wielomian P byłby stały. Niech j będzie najmniejszym indeksem, dla którego $A_j \neq 0$. Mamy zatem

$$P(z_0 + h) = P(z_0) + A_j h^j + R(h),$$

gdzie

$$|R(h)| < |A_j h^j|,$$

gdy $|h|$ jest odp. małe, $h \neq 0$. Możemy znaleźć h o dowolnie małym $|h|$, dla którego $A_j h^j$ ma argument przeciwny do argumentu $P(z_0)$. Wtedy

$$|P(z_0 + h)| \leq |P(z_0) + A_j h^j| + |R(h)| = |P(z_0)| - |A_j h^j| + |R(h)| < |P(z_0)|. \quad \square$$

Dowód Twierdzenia 1.1. Oznaczając P jak w dowodzie Lematu 1.2 i zakładając, że $a_n \neq 0$, mamy

$$\begin{aligned} |P(z)| &\geq |a_n|\,|z|^n - |a_0 + a_1 z + \cdots + a_{n-1} z^{n-1}| \\ &\geq |a_n|\,|z|^n - |a_0| - |a_1|\,|z| - \cdots - |a_{n-1}|\,|z|^{n-1}. \end{aligned}$$

Możemy w szczególności znaleźć $R > 0$ takie, że $|P(z)| > |P(0)|$, gdy $|z| = R$. Funkcja $|P|$ jest ciągła na $\mathbb{C}$ (bo oczywiste jest, że mnożenie jest odwzorowaniem ciągłym), znajdziemy zatem $z_0 \in K(0, R)$ takie, że

$$|P(z_0)| = \min_{\overline{K}(0,R)} |P|.$$

Jeżeli $P(z_0) \neq 0$, to dzięki Lematowi 1.2 znajdziemy $z \in K(0, R)$ takie, że $|P(z)| < |P(z_0)|$ - sprzeczność. $\square$

Dla $z \in \mathbb{C}_*$ definiujemy

$$\log z := \{w \in \mathbb{C} : e^w = z\}$$

(dla $z = 0$ ten zbiór jest oczywiście pusty). Jeżeli zapiszemy $w = \eta + i\xi$, $z = re^{i\varphi}$, to otrzymamy równanie $e^\eta e^{i\xi} = re^{i\varphi}$. Zatem $\eta = \log r = \log |z|$, natomiast $\xi = \varphi + 2k\pi$, $k \in \mathbb{Z}$. Ostatecznie

$$\log z = \log |z| + i \arg z.$$

Liczbę

$$\operatorname{Log} z := \log |z| + i \operatorname{Arg} z$$

nazywamy logarytmem głównym z.

Przy pomocy logarytmu możemy zdefiniować potęgi zespolone: dla $z \in \mathbb{C}_*$, $w \in \mathbb{C}$ kładziemy

$$z^w = e^{w \log z}.$$

Zauważmy, że

$$z^{1/n} = e^{\frac{1}{n}(\log|z| + i\arg z)} = |z|^{1/n} e^{i\frac{\arg z}{n}},$$

czyli otrzymamy to samo, co przy definicji pierwiastka.

Ćwiczenie Obliczyć i^i.

Przypomnijmy, że

$$e^{i\varphi} = \cos\varphi + i\sin\varphi, \quad \varphi \in \mathbb{R}.$$

Zespolone funkcje trygonometryczne można łatwo wyprowadzić ze *wzorów Eulera*:

$$e^{iz} = \cos z + i \sin z,$$
$$e^{-iz} = \cos z - i \sin z.$$

Stąd

$$\cos z := \frac{e^{iz} + e^{-iz}}{2},$$
$$\sin z := \frac{e^{iz} - e^{-iz}}{2i}.$$

Mamy również

$$\cosh z := \cos(iz) = \frac{e^z + e^{-z}}{2},$$
$$\sinh z := -i\sin(iz) = \frac{e^z - e^{-z}}{2}.$$

Ćwiczenie Pokazać, że $\arccos z = -i\log(z + \sqrt{z^2 - 1})$.

Dla liczby zespolonej $z = x + iy$ definiujemy jej sprzężenie: $\overline{z} := x - iy$. Natychmiast otrzymujemy, że

$$|z|^2 = z\overline{z}.$$

Ćwiczenie Pokazać, że $\overline{(zw)} = \overline{z}\,\overline{w}$ oraz $\overline{e^z} = e^{\overline{z}}$.

2. Różniczkowanie funkcji zespolonych

Oczywiście każde odwzorowanie liniowe $\mathbb{C} \to \mathbb{C}$ jest postaci

$$\mathbb{C} \ni z \longmapsto az \in \mathbb{C} \tag{2.1}$$

dla pewnego $a \in \mathbb{C}$. Ponieważ $\mathbb{C} = \mathbb{R}^2$, możemy również rozpatrywać równania liniowe w sensie rzeczywistym - będą one postaci

$$\mathbb{C} = \mathbb{R}^2 \ni z \longmapsto Az \ni \mathbb{R}^2 = \mathbb{C},$$

gdzie

$$A = \begin{pmatrix} p & q \\ s & t \end{pmatrix}, \quad p, q, s, t \in \mathbb{R}. \tag{2.2}$$

Takie odwzorowania $\mathbb{C} \to \mathbb{C}$ będziemy nazywać $\mathbb{R}$-liniowymi, natomiast odwzorowania postaci (2.1) $\mathbb{C}$-liniowymi. Można łatwo sprawdzić, że każde odwzorowanie $\mathbb{C}$-liniowe jest $\mathbb{R}$-liniowe, przy czym A jest postaci

$$A = \begin{pmatrix} \alpha & -\beta \\ \beta & \alpha \end{pmatrix},$$

gdzie $a = \alpha + i\beta$. Z drugiej strony, dane odwzorowanie $\mathbb{R}$-liniowe jest $\mathbb{C}$-liniowe wtedy i tylko wtedy, gdy $p = t$ i $q = -s$ w (2.2) (**Ćwiczenie**).

Niech f będzie funkcją o wartościach zespolonych określoną w pewnym otoczeniu punktu $z_0 \in \mathbb{C}$. Analogicznie jak w przypadku rzeczywistym powiemy, że f jest $\mathbb{C}$-różniczkowalna w punkcie z_0, jeżeli istnieje granica

$$\lim_{z \to z_0} \frac{f(z) - f(z_0)}{z - z_0} \in \mathbb{C}.$$

Granicę tę nazywamy pochodną zespoloną funkcji f w z_0 i oznaczamy przez $f'(z_0)$. Jest oczywiste, że każda funkcja $\mathbb{C}$-różniczkowalna w z_0 jest w ciągła w z_0. W podobny sposób jak w przypadku rzeczywistym dowodzimy podstawowych własności funkcji $\mathbb{C}$-różniczkowalnych.

Propozycja 2.1. *Jeżeli funkcje f, g są $\mathbb{C}$-różniczkowalne w z_0, to funkcje $f \pm g$, fg oraz f/g (ta ostatnia pod warunkiem, że $g(z_0) \neq 0$) są $\mathbb{C}$-różniczkowalne w z_0 oraz w z_0 mamy*

$$(f \pm g)' = f' \pm g', \quad (fg)' = f'g + fg', \quad \left(\frac{f}{g}\right)' = \frac{f'g - fg'}{g^2}. \qquad \square$$

Propozycja 2.2. *Jeżeli f jest $\mathbb{C}$-różniczkowalna w z_0, zaś g jest $\mathbb{C}$-różniczkowalna w $f(z_0)$, to $g \circ f$ jest $\mathbb{C}$-różniczkowalna w z_0 oraz*

$$(g \circ f)'(z_0) = g'(f(z_0))\, f'(z_0). \qquad \square$$

Przypomnijmy, że funkcja zespolona f jest różniczkowalna w z_0 w klasycznym sensie (będziemy wtedy mówić, że jest ona $\mathbb{R}$-różniczkowalna), jeżeli istnieje odwzorowanie $\mathbb{R}$-liniowe A takie, że

$$\lim_{z \to z_0} \frac{|f(z) - f(z_0) - A(z - z_0)|}{|z - z_0|} = 0.$$

Jeżeli $f = u + iv$, gdzie u, v są funkcjami rzeczywistymi, to

$$A = \begin{pmatrix} u_x(z_0) & u_y(z_0) \\ v_x(z_0) & v_y(z_0) \end{pmatrix}$$

(ozn. $u_x = \partial u/\partial x$, $u_y = \partial u/\partial y$). Zauważmy, że każda funkcja $\mathbb{C}$-różniczkowalna jest $\mathbb{R}$-różniczkowalna, przy czym

$$A = \begin{pmatrix} \operatorname{Re} f'(z_0) & -\operatorname{Im} f'(z_0) \\ \operatorname{Im} f'(z_0) & \operatorname{Re} f'(z_0) \end{pmatrix}.$$

Przykład. Funkcja $f(z) = \overline{z}$, $z \in \mathbb{C}$, jest $\mathbb{R}$-różniczkowalna w każdym punkcie (jest nawet $\mathbb{R}$-liniowa), ale nigdzie nie jest $\mathbb{C}$-różniczkowalna: zauważmy, że dla $t \in \mathbb{R}$ mamy

$$\frac{\overline{z} - \overline{z}_0}{z - z_0} = \begin{cases} 1, & \text{jeżeli } z = z_0 + t, \\ -1, & \text{jeżeli } z = z_0 + it, \end{cases}$$

czyli odpowiednia granica nie istnieje.

Załóżmy, że $f = u + iv$ jest $\mathbb{R}$-różniczkowalna w z_0. Oznaczając $f_x = u_x + iv_x$, $f_y = u_y + iv_y$ mamy

$$f(z) = f(z_0) + f_x(z_0)(x - x_0) + f_y(z_0)(y - y_0) + o(|z - z_0|).$$

Ponieważ

$$x = \frac{z + \overline{z}}{2}, \quad y = \frac{z - \overline{z}}{2i}, \tag{2.3}$$

otrzymamy

$$f(z) = f(z_0) + \frac{f_x(z_0) - if_y(z_0)}{2}(z - z_0) + \frac{f_x(z_0) + if_y(z_0)}{2}\overline{(z - z_0)} + o(|z - z_0|).$$

Dla funkcji $\mathbb{R}$-różniczkowalnej definiujemy pochodne formalne

$$\begin{aligned} \frac{\partial f}{\partial z}(= f_z) &:= \frac{1}{2}\left(\frac{\partial f}{\partial x} - i\frac{\partial f}{\partial y}\right), \\ \frac{\partial f}{\partial \overline{z}}(= f_{\overline{z}}) &:= \frac{1}{2}\left(\frac{\partial f}{\partial x} + i\frac{\partial f}{\partial y}\right). \end{aligned} \tag{2.4}$$

Pochodne cząstkowe $\partial/\partial z$ i $\partial/\partial\overline{z}$ prowadzić możemy również przy pomocy formy df: mamy

$$f_x dx + f_y dy = df = f_z dz + f_{\overline{z}} d\overline{z} = f_z(dx + idy) + f_{\overline{z}}(dx - idy),$$

a stąd

$$\begin{cases} f_x = f_z + f_{\overline{z}}, \\ f_y = i(f_z - f_{\overline{z}}), \end{cases} \tag{2.5}$$

skąd łatwo dostaniemy (2.4).

$\boxed{\textbf{Ćwiczenie}}$ Pokazać, że dla dowolnej funkcji $\mathbb{R}$-różniczkowalnej f mamy

$$\overline{\left(\frac{\partial f}{\partial z}\right)} = \frac{\partial \overline{f}}{\partial \overline{z}}, \quad \overline{\left(\frac{\partial f}{\partial \overline{z}}\right)} = \frac{\partial \overline{f}}{\partial z}.$$

Ćwiczenie Obliczyć f_z oraz $f_{\overline{z}}$, gdzie $f(z) = |z|^2 \mathrm{Re}\,(z^8)$.

Dla funkcji $\mathbb{R}$-różniczkowalnej w z_0 mamy więc

$$f(z) = f(z_0) + f_z(z_0)(z - z_0) + f_{\overline{z}}(z_0)(\overline{z} - \overline{z}_0) + o(|z - z_0|)$$

oraz, dla $z \neq z_0$,

$$\frac{f(z) - f(z_0)}{z - z_0} = f_z(z_0) + f_{\overline{z}}(z_0)\frac{\overline{z} - \overline{z}_0}{z - z_0} + \frac{o(|z - z_0|)}{z - z_0}.$$

Wspólnie z ostatnim przykładem daje to następującą charakteryzację funkcji $\mathbb{C}$-różniczkowalnych:

Propozycja 2.3. *Funkcja zespolona $f = u + iv$ jest $\mathbb{C}$-różniczkowalna w punkcie z_o wtedy i tylko wtedy, gdy f jest $\mathbb{R}$-różniczkowalna w z_0 oraz $f_{\overline{z}}(z_0) = 0$, tzn. w z_0 spełnione są równania Cauchy'ego-Riemanna:*

$$\begin{cases} u_x = v_y, \\ u_y = -v_x. \end{cases}$$

W takiej sytuacji $f'(z_0) = f_z(z_0)$. $\square$

Powiemy, że funkcja $f : \Omega \to \mathbb{C}$ (Ω będzie zawsze oznaczało obszar w $\mathbb{C}$) jest holomorficzna, jeżeli jest ona $\mathbb{C}$-różniczkowalna w każdym punkcie. Zbiór wszystkich funkcji holomorficznych w Ω oznaczamy przez $\mathcal{O}(\Omega)$, natomiast przez $\mathcal{O}_*(\Omega)$ zbiór nigdzie nieznikających funkcji holomorficznych. Z Propozycji 2.1 i 2.2 wynika, że suma, iloczyn, iloraz i złożenie funkcji holomorficznych są funkcjami holomorficznymi. Jeżeli $f = u + iv$ jest $\mathbb{R}$-różniczkowalna, to f jest holomorficzna wtedy i tylko wtedy, gdy spełnione są równania Cauchy'ego-Riemanna.

Ćwiczenie Pokazać, że e^z jest jedyną funkcją z $\mathcal{O}(\mathbb{C})$ taką, że $f' = f$ oraz $f(0) = 1$.

Ćwiczenie Pokazać, że $\cos, \sin, \cosh, \sinh \in \mathcal{O}(\mathbb{C})$ oraz obliczyć pochodne zespolone tych funkcji.

Propozycja 2.4. *Załóżmy, że f jest holomorficzna i klasy C^1 w pewnym otoczeniu $z_0 \in \mathbb{C}$ oraz $f'(z_0) \neq 0$. Wtedy istnieje U - otwarte otoczenie z_0 oraz V - otwarte otoczenie $f(z_0)$, t.że $f : U \to V$ jest bijekcją, f^{-1} jest holomorficzna oraz*

$$(f^{-1})'(f(z)) = \frac{1}{f'(z)}, \quad z \in U. \tag{2.6}$$

Dowód. Jeżeli zapiszemy $f = u + iv$, to rzeczywista różniczka f ma postać

$$A := \begin{pmatrix} u_x & u_y \\ v_x & v_y \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} u_x & u_y \\ -u_y & u_x \end{pmatrix}$$

dzięki równaniom Cauchy'ego-Riemanna. Z drugiej strony, wprost z definicji $\mathbb{C}$-różniczkowalności

$$f' = f_x = u_x - iu_y.$$

Mamy więc

$$\det A = u_x^2 + u_y^2 = |f'|^2.$$

Dzięki temu, że $f'(z_0) \neq 0$, z rzeczywistego twierdzenia o lokalnym dyfeomorfizmie wynika, że istnieją odp. otoczenia U i V, t.że $f : U \to V$ jest bijekcją klasy C^1 oraz f^{-1} jest również klasy C^1. Zapiszmy $f^{-1} = \alpha + i\beta$. Różniczka f^{-1} jest równa

$$\begin{pmatrix} \alpha_x & \alpha_y \\ \beta_x & \beta_y \end{pmatrix} = A^{-1} = \frac{1}{u_x^2 + u_y^2} \begin{pmatrix} u_x & -u_y \\ u_y & u_x \end{pmatrix}.$$

W szczególności $\alpha_x = \beta_y$, $\alpha_y = -\beta_x$, czyli f^{-1} jest holomorficzna. Formułę (2.6) dostaniemy różniczkując wzór

$$f^{-1}(f(z)) = z, \quad z \in U. \quad \square$$

$\boxed{\textbf{Ćwiczenie}}$ Pokazać, że $\operatorname{Log} z \in \mathcal{O}(\mathbb{C} \setminus (-\infty, 0])$ oraz $(\operatorname{Log} z)' = 1/z$.

Podamy teraz formułę na różniczkowanie złożenia funkcji zespolonej z krzywą. Załóżmy, że funkcje $f : \Omega \to \mathbb{C}$ oraz $\gamma = (\gamma_1, \gamma_2) : (a, b) \to \Omega$ są różniczkowalne (w klasycznym sensie). Wtedy, korzystając z (rzeczywistej) formuły na pochodną złożenia oraz z (2.3), (2.5), otrzymamy

$$\begin{aligned} \frac{d}{dt} f(\gamma(t)) &= f_x(\gamma(t))\, \gamma_1'(t) + f_y(\gamma(t))\, \gamma_2'(t) \\ &= f_z(\gamma(t))\, \gamma'(t) + f_{\overline{z}}(\gamma(t)) \overline{\gamma'(t)}. \end{aligned} \tag{2.7}$$

3. Całkowanie funkcji zespolonych

Niech $a, b \in \mathbb{R}$, $a < b$. Funkcję $\gamma : [a, b] \to \mathbb{C}$ nazywamy <u>drogą</u>, jeżeli γ jest ciągła oraz γ jest kawałkami klasy C^1, tzn. istnieją $a = t_0 < t_1 < \cdots < t_n = b$ takie, że $\gamma \in C^1([t_j, t_{j+1}])$, $j = 0, 1, \ldots, n-1$. Punkt $\gamma(a)$ nazywamy <u>początkiem</u> zaś $\gamma(b)$ <u>końcem</u> drogi γ. Obraz γ będziemy oznaczać γ^*. Jeżeli $\gamma(a) = \gamma(b)$, to γ nazywamy drogą <u>zamkniętą</u>.

Załóżmy, że $f : \gamma([a, b]) \to \mathbb{C}$ jest funkcją ciągłą. Definiujemy

$$\int_\gamma f(z) dz := \int_a^b f(\gamma(t))\gamma'(t) dt.$$

(Powyższą definicję otrzymamy także rozpatrując część rzeczywistą i urojoną formy różniczkowej $f\,dz = (u + iv)(dx + idy)$.) Zauważmy, że funkcja pod całką jest całkowalna w sensie Riemanna niezależnie od tego jakie wartości przyjmuje w punktach t_j. Ponadto, jeżeli $\varphi : [c, d] \to [a, b]$ jest dyfeomorfizmem, to $\widetilde{\gamma} := \gamma \circ \varphi$ jest drogą taką, że $\widetilde{\gamma}^* = \gamma^*$ oraz

$$\int_{\widetilde{\gamma}} f(z) dz = \int_c^d f(\gamma(\varphi(s)))\gamma'(\varphi(s))\varphi'(s) ds = \begin{cases} \int_\gamma f(z) dz, & \text{jeżeli } \varphi' > 0; \\ -\int_\gamma f(z) dz, & \text{jeżeli } \varphi' < 0. \end{cases}$$

Zatem, jeżeli $\gamma|_{(a,b)}$ jest iniekcją, to $\int_\gamma f(z) dz$ zależy tylko od obrazu γ oraz od kierunku, w którym całkujemy, tzn. od orientacji. W takiej sytuacji będziemy często utożsamiać drogi z ich obrazem oraz odpowiednią orientacją.

W szczególności, jeżeli D jest obszarem, którego brzeg można iniektywnie sparametryzować drogą zamkniętą, to możemy mówić o dodatniej orientacji ∂D - będzie nią dowolna parametryzacja o kierunku odwrotnym do ruchu wskazówek zegara. Całka $\int_{\partial D} f(z)dz$ ma wówczas sens, gdyż nie zależy od wyboru takiej parametryzacji (i jest ona zgodna z całką z formy po krzywej gładkiej). Będziemy używać tego oznaczenia przede wszystkim, gdy D jest kołem lub wnętrzem trójkąta.

Jeżeli f jest określone w pewnym otoczeniu γ^* i ma tam funkcję pierwotną, tzn. istnieje funkcja holomorficzna F taka, że $F' = f$, to z (2.7) otrzymamy

$$\int_\gamma f(z)dz = \int_a^b \frac{d}{dt} F(\gamma(t))\, dt = F(\gamma(b)) - F(\gamma(a)). \tag{3.1}$$

W szczególności, jeżeli γ jest drogą zamkniętą, to $\int_\gamma f(z)dz = 0$.

Ćwiczenie Pokazać, że jeżeli funkcja $f = u + iv$ ma pierwotną, to pole wektorowe (v, u) jest potencjalne, tzn. $(v, u) = \nabla\chi$ dla pewnej funkcji χ.

Przykład. Dla $n \in \mathbb{Z}$, $z_0 \in \mathbb{C}$ oraz $r > 0$ obliczymy

$$\int_{\partial K(z_0,r)} (z - z_0)^n dz.$$

Dla $n \neq -1$ pierwotną funkcji podcałkowej jest funkcja $(z-z_0)^{n+1}/(n+1)$, określona na $\mathbb{C} \setminus \{z_0\}$. W tym przypadku więc, dzięki (3.1), nasza całka znika. Dla $n = -1$ połóżmy $\gamma_j(t) = z_0 + re^{it}$, $a_j \le t \le b_j$, gdzie a_j jest pewnym ciągiem malejącym do zera, zaś b_j rosnącym do 2π. Wtedy, także z (3.1), mamy

$$\int_{\partial K(z_0,r)} \frac{dz}{z - z_0} = \lim_{j\to\infty} \int_{\gamma_j} \frac{dz}{z - z_0} = \lim_{j\to\infty} \left(\operatorname{Log}(re^{ib_j}) - \operatorname{Log}(re^{ia_j})\right) = 2\pi i.$$

Otrzymaliśmy więc

$$\int_{\partial K(z_0,r)} (z - z_0)^n dz = \begin{cases} 0, & \text{jeżeli } n \neq -1; \\ 2\pi i, & \text{jeżeli } n = -1. \end{cases} \tag{3.2}$$

Pokazuje to w szczególności, że funkcja $1/(z - z_0)$ nie ma pierwotnej w żadnym pierścieniu o środku w z_0.

Jeżeli $z, w \in \mathbb{C}$, to przez $[z, w]$ oznaczamy drogę daną przez parametryzację $\gamma(t) = (1 - t)z + tw$, $t \in [0, 1]$.

Ćwiczenie Obliczyć $\displaystyle\int_{[1,i]} \operatorname{Log} z\, dz$.

Ćwiczenie Podobnie jak powyżej pokazać, że

$$\int_{\partial K(z_0,r)} \frac{d\zeta}{\zeta - z} = 2\pi i, \quad z \in K(z_0, r).$$

Zauważmy, że

$$\left|\int_\gamma f(z)dz\right| \le \int_a^b |f(\gamma(t))|\, |\gamma'(t)| dt \le l(\gamma) \max_\gamma |f|, \tag{3.3}$$

gdzie
$$l(\gamma) := \int_a^b |\gamma'(t)|dt$$
jest długością γ.

4. Twierdzenie całkowe Cauchy'ego

Podstawową własnością geometryczną funkcji holomorficznych jest *twierdzenie całkowe Cauchy'ego*. Łatwo wynika ono ze wzoru Greena w następującym przypadku (Cauchy, 1825): załóżmy, że f jest funkcją holomorficzną klasy C^1 w obszarze Ω, natomiast γ jest drogą zamkniętą w Ω, która parametryzuje brzeg klasy C^1 obszaru $D \Subset \Omega$. Wtedy
$$\int_\gamma f(z)dz = \int_D d(fdz) = \int_D f_{\overline{z}}\, d\overline{z} \wedge dz = 0.$$
Głównym problemem w uogólnieniu tego faktu jest pozbycie się założenia, że f jest klasy C^1. Zostało to dokonane przez Goursata w 1900 r. Podstawowym krokiem w dowodzie ogólnej wersji twierdzenia całkowego Cauchy'ego było wykazanie jego wzmocnionej wersji dla brzegu trójkąta (sam Goursat rozpatrywał czworokąty, jak jednak wkrótce zauważył Pringsheim, naturalnym obiektami metody Goursata były trójkąty):

Twierdzenie 4.1. *Załóżmy, że $f \in \mathcal{O}(\Omega \setminus \{z_0\}) \cap C(\Omega)$, gdzie $z_0 \in \Omega$. Wtedy dla dowolnego trójkąta $T \subset \Omega$ (czyli otoczki wypukłej trzech niewspółliniowych punktów) mamy*
$$\int_{\partial T} f(z)dz = 0.$$

Dowód. Załóżmy najpierw, że $z_0 \notin T$. Przez z_1, z_2, z_3 oznaczmy wierzchołki T. Rozpatrując punkty $(z_j + z_k)/2$, $j, k = 1, 2, 3$, dzielimy trójkąt T na cztery trójkąty $T^1, \dots, T^4$. Mamy wtedy
$$\int_{\partial T} f(z)dz = \sum_{j=1}^{4} \int_{\partial T^j} f(z)dz.$$
Wybierając jako T_1 odpowiedni z trójkątów $T^1, \dots, T^4$ otrzymamy
$$\left| \int_{\partial T} f(z)dz \right| \leq 4 \left| \int_{\partial T_1} f(z)dz \right|.$$
Zauważmy także, że $l(\partial T_1) = l(\partial T)/2$. W ten sam sposób wybieramy indukcyjnie trójkąty T_n, $n = 1, 2, \dots$, tak, że
$$\left| \int_{\partial T_{n-1}} f(z)dz \right| \leq 4 \left| \int_{\partial T_n} f(z)dz \right|$$

oraz $l(\partial T_n) = l(\partial T_{n-1})/2$. Otrzymaliśmy zatem zstępujący ciąg trójkątów T_n taki, że

$$\left|\int_{\partial T} f(z)dz\right| \leq 4^n \left|\int_{\partial T_n} f(z)dz\right| \tag{4.1}$$

oraz

$$\operatorname{diam}(T_n) \leq \frac{l(\partial T_n)}{2} = \frac{l(\partial T)}{2^{n+1}}. \tag{4.2}$$

Z twierdzenia Cantora wynika, że

$$\bigcap_{n=1}^{\infty} T_n = \{\widetilde{z}\}$$

dla pewnego $\widetilde{z} \in T$. Z $\mathbb{C}$-różniczkowalności f w $\widetilde{z}$ mamy

$$f(z) = f(\widetilde{z}) + \big(f'(\widetilde{z}) + \varepsilon(z)\big)(z - \widetilde{z}),$$

gdzie

$$\lim_{z \to \widetilde{z}} \varepsilon(z) = 0.$$

Ponieważ funkcja $f(\widetilde{z}) + f'(\widetilde{z})(z - \widetilde{z})$ ma pierwotną, z (3.1) i (3.3) wynika, że

$$\left|\int_{\partial T_n} f(z)dz\right| = \left|\int_{\partial T_n} \varepsilon(z)(z - \widetilde{z})dz\right| \leq l(\partial T_n)\operatorname{diam}(T_n) \max_{T_n} |\varepsilon|.$$

Korzystając z (4.1) i (4.2) otrzymamy dla każdego n

$$\left|\int_{\partial T} f(z)dz\right| \leq \frac{(l(\partial T))^2}{2} \max_{T_n} |\varepsilon|,$$

czyli twierdzenie zachodzi przy założeniu, że $z_0 \notin T$.

Jeżeli $z_0 \in T$, to dzieląc T na trzy (lub dwa) mniejsze trójkąty, których wierzchołkiem jest z_0 widzimy, że bez straty ogólności możemy założyć, że z_0 jest jednym z wierzchołków T. Jeżeli teraz podzielimy T na trójkąt T_n' o wierzchołku w z_0 oraz czworokąt Q_n tak, że $l(T_n')$ dąży do 0, to z poprzedniej części wnioskujemy, że

$$\int_{Q_n} f(z)dz = 0,$$

zatem

$$\left|\int_{\partial T} f(z)dz\right| = \left|\int_{\partial T_n'} f(z)dz\right| \leq l(T_n') \max_{T} |f|. \qquad \square$$

Przykłady. i) Niech $f(z) = e^{-z^2}$ i dla $R > 0$ niech T_R będzie trójkątem o wierzchołkach $0, R, R + iR$. Z Twierdzenia 4.1 mamy

$$\int_{\partial T_R} f(z)dz = 0.$$

Mamy także, gdy $R \to \infty$,
i) $\displaystyle\int_{[0,R]} e^{-z^2} dz \longrightarrow \int_0^\infty e^{-x^2} dx = \frac{\sqrt{\pi}}{2}$,
ii) $\displaystyle\left|\int_{[R,R+Ri]} e^{-z^2} dz\right| = \left|i\int_0^R e^{t^2-R^2-2iRt} dt\right| \le \int_0^R e^{t^2-R^2} dt \le \int_0^R e^{Rt-R^2} dt \to 0$,
iii) $\displaystyle\int_{[R+Ri,0]} e^{-z^2} dz = -(1+i)\int_0^R e^{-2it^2} dt$,
skąd łatwo wnioskujemy, że

$$\int_0^\infty \cos t^2 dt = \int_0^\infty \sin t^2 dt = \sqrt{\frac{\pi}{8}}.$$

Następnym krokiem jest pokazanie związku twierdzenia całkowego Cauchy'ego z istnieniem funkcji pierwotnej:

Twierdzenie 4.2. *Niech f będzie funkcją ciągłą w Ω. Wtedy następujące warunki są równoważne*
i) Istnieje $F \in \mathcal{O}(\Omega)$ takie, że $F' = f$;
ii) $\displaystyle\int_\gamma f(z)dz = 0$ dla każdej drogi zamkniętej γ w Ω.
Jeżeli Ω jest obszarem gwiaździstym, to powyższe warunki są równoważne następującej własności
iii) $\displaystyle\int_{\partial T} f(z)dz = 0$ dla każdego trójkąta $T \subset \Omega$.

Dowód. Implikacja i)⇒ii) wynika natychmiast z (3.1). W celu pokazania implikacji przeciwnej ustalmy $z_0 \in \Omega$. Dla $z \in \Omega$ niech γ będzie dowolną drogą łączącą z_0 oraz z. Kładziemy

$$F(z) := \int_\gamma f(\zeta)d\zeta.$$

Dzięki i) widać, że definicja F nie zależy od wyboru γ. Dla odp. małych h mamy

$$F(z+h) - F(z) = \int_{[z,z+h]} f(\zeta)d\zeta, \tag{4.3}$$

a stąd, dzięki (3.3),

$$\left|\frac{F(z+h)-F(z)}{h} - f(z)\right| = \left|\frac{1}{h}\int_{[z,z+h]} (f(\zeta)-f(z))d\zeta\right| \le \sup_{\zeta\in[z,z+h]} |f(\zeta)-f(z)|.$$

Z ciągłości f w z wynika, że ostatnie wyrażenie dąży do 0. Otrzymaliśmy zatem, że $F \in \mathcal{O}(\Omega)$ oraz $F' = f$.

Jeżeli Ω jest gwiaździsty, to implikacja ii)⇒iii) jest trywialna, natomiast, zakładając, że zachodzi iii) i że Ω jest gwiaździsty względem z_0, kładziemy

$$F(z) := \int_{[z_0,z]} f(z)dz, \quad z \in \Omega.$$

Z iii) wynika, że zachodzi (4.3) i identycznie jak poprzednio dowodzimy, że $F' = f$. $\square$

Z Twierdzeń 4.1 i 4.2 wynika wersja twierdzenia Cauchy'ego dla zbiorów gwiaździstych:

Wniosek 4.3. *Jeżeli obszar Ω jest gwiaździsty i $f \in \mathcal{O}(\Omega\setminus\{z_0\})\cap C(\Omega)$ dla pewnego $z_0 \in \Omega$, to*

$$\int_\gamma f(z)dz = 0$$

dla każdej drogi zamkniętej γ w Ω. $\square$

5. Wzór całkowy Cauchy'ego

Podstawową własnością funkcji holomorficznych jest *wzór całkowy Cauchy'ego* (1831), który odtwarza daną funkcję wewnątrz koła z jej wartości na brzegu.

Twierdzenie 5.1. *Jeżeli f jest funkcją holomorficzną w otoczeniu koła $\overline{K}(z_0, r)$, to*

$$f(z) = \frac{1}{2\pi i}\int_{\partial K(z_0,r)} \frac{f(\zeta)}{\zeta - z}\,d\zeta, \quad z \in K(z_0, r). \tag{5.1}$$

Co więcej, f jest $\mathbb{C}$-różniczkowalna dowolną ilość razy oraz

$$f^{(n)}(z) = \frac{n!}{2\pi i}\int_{\partial K(z_0,r)} \frac{f(\zeta)}{(\zeta - z)^{n+1}}\,d\zeta, \quad z \in K(z_0, r), \quad n = 1, 2, \dots$$

Dowód. Niech Ω będzie gwiaździstym otoczeniem $\overline{K}(z_0, r)$, w którym funkcja f jest określona. Dla $\zeta \in \Omega$ zdefiniujmy

$$g(\zeta) := \begin{cases} \dfrac{f(\zeta) - f(z)}{\zeta - z}, & \zeta \neq z, \\ f'(z), & \zeta = z. \end{cases}$$

Wtedy $g \in \mathcal{O}(\Omega \setminus \{z\}) \cap C(\Omega)$, zatem Wniosek 3.3 implikuje, że

$$0 = \int_{\partial K(z_0,r)} g(\zeta)d\zeta = \int_{\partial K(z_0,r)} \frac{f(\zeta)}{\zeta - z}\,d\zeta - 2\pi i f(z).$$

Otrzymaliśmy zatem (5.1). Druga część tezy wynika z faktu, że możemy teraz różniczkować pod znakiem całki, zauważmy, że

$$\begin{aligned} \left(\frac{\partial}{\partial \bar z}\right)^n \left(\frac{1}{\zeta - z}\right) &= 0, \\ \left(\frac{\partial}{\partial z}\right)^n \left(\frac{1}{\zeta - z}\right) &= \frac{1}{(\zeta - z)^{n+1}}. \quad \square \end{aligned}$$

Druga część Twierdzenia 5.1 jest specjalnym przypadkiem ogólnego rezulatu o holomorficzności funkcji danej wzorem całkowym dla dowolnej drogi (nazywanego *lematem o produkcji* funkcji holomorficznych):

Lemat 5.2. *Załóżmy, że γ jest dowolną drogą w $\mathbb{C}$, natomiast g funkcją ciągłą na γ^* . Połóżmy*

$$f(z) := \int_\gamma \frac{g(\zeta)}{\zeta - z}\, d\zeta, \quad z \in \mathbb{C} \setminus \gamma^*.$$

Wtedy $f \in \mathcal{O}(\mathbb{C} \setminus \gamma^*)$, f jest $\mathbb{C}$-różniczkowalna dowolną ilość razy oraz dla $n = 1, 2, \ldots$ mamy

$$f^{(n)}(z) = n! \int_\gamma \frac{g(\zeta)}{(\zeta - z)^{n+1}}\, d\zeta, \quad z \in \mathbb{C} \setminus \gamma^*. \quad \square$$

$\boxed{\textbf{Ćwiczenie}}$ Obliczyć $\displaystyle\int_{\partial K(0,2)} \frac{e^{-z}}{(z+1)^2}\, dz.$

Jeżeli rozpatrzymy wzór Cauchy'ego dla $z = z_0$ oraz parametryzację $\zeta = z_0 + re^{it}$, $0 \le t \le 2\pi$, otrzymamy *twierdzenie o wartości średniej*:

Wniosek 5.3. (Poisson, 1823) *Jeżeli f jest funkcją holomorficzną w otoczeniu koła $\overline{K}(z_0, r)$, to*

$$f(z_0) = \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} f(z_0 + re^{it})dt. \quad \square$$

Bezpośrednią konsekwecją wzoru Cauchy'ego jest także *nierówność Cauchy'ego* (1835):

Twierdzenie 5.4. *Niech $f \in \mathcal{O}(K(z_0, r))$ będzie taka, że $|f| \le M$ dla pewnej stałej M. Wtedy*

$$|f^{(n)}(z_0)| \le \frac{n!\, M}{r^n}, \quad n = 1, 2, \ldots$$

Dowód. Wystarczy zastosować wzór Cauchy'ego w kole $K(z_0, \rho)$ dla $\rho < r$ oraz (3.3), a następnie skorzystać z dowolności ρ. $\square$

6. Podstawowe własności funkcji holomorficznych

Udowodnimy teraz szereg własności funkcji holomorficznych wynikających ze wzoru Cauchy'ego. Pokazaliśmy, że każda funkcja holomorficzna jest $\mathbb{C}$-różniczkowalna dowolną ilość razy. W szczególności, każda funkcja, która lokalnie ma pierwotną jest holomorficzna. Z Twierdzenia 4.2 wynika zatem rezultat odwrotny do twierdzenia całkowego Cauchy'ego:

Twierdzenie 6.1. (Morera, 1886) *Załóżmy, że funkcja $f \in C(\Omega)$ spełnia*

$$\int_{\partial T} f(z)\, dz = 0$$

dla każdego trójkąta $T \subset \Omega$. Wtedy $f \in \mathcal{O}(\Omega)$. $\square$

Funkcję holomorficzną określoną na $\mathbb{C}$ nazywamy całkowitą.

Twierdzenie 6.2. (Liouville, 1847, Cauchy, 1844) *Każda ograniczona funkcja całkowita jest stała.*

Dowód. Jeżeli $|f| \leq M$ na $\mathbb{C}$, to z nierówności Cauchy'ego wynika, że $|f'(z)| \leq M/r$ dla każdego $z \in \mathbb{C}$ i $r > 0$. Jeżeli więc $r \to \infty$, to dostaniemy, że $f' = 0$ na $\mathbb{C}$. Ale to oznacza, że również pochodna rzeczywista f wszędzie znika. $\square$

Ćwiczenie Pokazać, że jeżeli funkcja $f \in \mathcal{O}(\mathbb{C})$ jest taka, że $\operatorname{Re} f \leq M$ dla pewnej stałej M, to f jest stała.

Ćwiczenie Pokazać, że jeżeli funkcja całkowita f spełnia

$$|f(z)| \leq C|z|^n, \quad \text{gdy } |z| \geq R,$$

dla pewnych $C, R > 0$, to f musi być wielomianem stopnia $\leq n$.

Z twierdzenia Liouville'a w łatwy sposób wynika zasadnicze twierdzenie algebry. Bo jeżeli niestały wielomian P nie miałby pierwiastka, to $f := 1/P$ byłoby funkcją całkowitą. Co więcej

$$\lim_{|z|\to\infty} |f(z)| = 0.$$

W szczególności, f byłaby funkcją ograniczoną, a więc na mocy twierdzenia Liouville'a otrzymalibyśmy, że P jest stały.

Następnym rezulatem jest *zasada maksimum* dla funkcji holomorficznych:

Twierdzenie 6.3. *Jeżeli f jest funkcją holomorficzną w obszarze Ω taką, że $|f|$ osiąga maksimum w Ω, to f jest stała.*

Dowód. Dla $\overline{K}(z_0, r) \subset \Omega$ z twierdzenia o wartości średniej wynika, że

$$|f(z_0)| \leq \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} |f(z_0 + re^{it})| dt.$$

Jeśli zatem $|f| \leq |f(z_0)|$ na $\partial K(z_0, r)$, to z ciągłości $|f|$ wynika, że $|f| = |f(z_0)|$ na $\partial K(z_0, r)$, a wobec dowolności r, także w $K(z_0, r)$. Twierdzimy, że jeżeli $|f| = |f(z_0)|$ w $K(z_0, r)$, to wtedy $f = f(z_0)$ w $K(z_0, r)$. Jeżeli $f(z_0) = 0$, to jest to oczywiste, możemy więc założyć, że $f \neq 0$ w $K(z_0, r)$. Mamy

$$0 = (|f|^2)_z = f_z \overline{f} + \overline{(f_{\overline{z}})} f = f' \overline{f},$$

a zatem $f' = 0$, więc $f = f(z_0)$ w $K(z_0, r)$. Pokazaliśmy więc, że jeżeli $\max\limits_{\overline{K}(z_0,r)} |f| = |f(z_0)|$, to $f = f(z_0)$ w $K(z_0, r)$.

Jeżeli teraz $|f|$ osiąga maksimum w $z_0 \in \Omega$, to kładziemy

$$\Omega' := \{z \in \Omega : f(z) = f(z_0)\}.$$

Zbiór ten jest oczywiście domknięty, natomiast z pierwszej części dowodu wynika, że jest on również otwarty, co oznacza, że $\Omega' = \Omega$. $\square$

Twierdzenie 6.3 to słaba zasada maksimum (zakładamy, że maksimum jest globalne), niedługo pokażemy wzmocnienie Twierdzenia 6.3 (przy założeniu, że maksimum jest lokalne).

Ćwiczenie Niech wielomian $P(z) = a_0 + a_1 z + \cdots + a_n z^n$ będzie taki, że $|P(z)| \le 1$, gdy $|z| = 1$. Pokazać, że $|a_j| \le 1$, $j = 1, \ldots, n$.

Ćwiczenie Niech f będzie funkcją holomorficzną w otoczeniu pierścienia $\{1 \le |z| \le 3\}$ taką, że $|f| \le 1$, gdy $|z| = 1$ oraz $|f| \le 9$, gdy $|z| = 3$. Pokazać, że $|f(z)| \le 4$, gdy $|z| = 2$.

Przy pomocy wzoru Cauchy'ego możemy też łatwo udowodnić podstawowy rezultat dotyczący ciągów funkcji holomorficznych:

Twierdzenie 6.4. (Weierstrass, 1841) *Jeżeli f_n jest ciągiem funkcji holomorficznych w Ω zbieżnym lokalnie jednostajnie do funkcji f, to f jest funkcją holomorficzną oraz dla każdego $k = 1, 2, \ldots$ mamy lokalnie jednostajną zbieżność $f_n^{(k)} \to f^{(k)}$.*

Dowód. Niech $\overline{K}(z_0, r) \subset \Omega$. Funkcje f_n spełniają wzór Cauchy'ego (3.6), zatem spełnia go również f. Z Lematu 4.2 wynika, że f jest holomorficzna w $K(z_0, r)$. Co więcej, z nierówności Cauchy'ego (stosowanej w kole $K(z, r/2) \subset K(z_0, r)$, $z \in K(z_0, r/2)$) dostaniemy

$$\max_{\overline{K}(z_0, r/2)} |f_n^{(k)} - f^{(k)}| \le \frac{k!}{(r/2)^k} \max_{\overline{K}(z_0, r)} |f_n - f|. \qquad \Box$$

7. Szeregi potęgowe

Wyrażenie

$$\sum_{n=0}^{\infty} a_n (z - z_0)^n, \quad z \in \mathbb{C} \tag{7.1}$$

nazywamy szeregiem potęgowym o środku w $z_0 \in \mathbb{C}$ i współczynnikach $a_n \in \mathbb{C}$, $n = 0, 1, \ldots$.

Przykład. Szereg geometryczny $\sum_{n=0}^{\infty} z^n$. Jest on zbieżny wtedy i tylko wtedy, gdy $|z| < 1$. Wynika to ze wzoru

$$1 + z + \cdots + z^n = \frac{1 - z^{n+1}}{1 - z}, \quad z \ne 1.$$

Możemy zatem zapisać

$$\sum_{n=0}^{\infty} z^n = \frac{1}{1 - z}, \quad |z| < 1. \tag{7.2}$$

Twierdzenie 7.1. (Cauchy, 1821, Hadamard, 1892) *Połóżmy*

$$R := \frac{1}{\limsup_{n \to \infty} \sqrt[n]{|a_n|}}. \tag{7.3}$$

Wtedy szereg (7.1) jest bezwzględnie i lokalnie jednostajnie zbieżny w kole $K(z_0, R)$ oraz rozbieżny dla każdego $z \in \mathbb{C} \setminus \overline{K}(z_0, R)$.

Dowód. Dla $z \in K(z_0, R)$ niech r i λ będą takie, że $|z - z_0| \le r < R$ oraz $r/R < \lambda < 1$. Wtedy dla n odp. dużego mamy $\sqrt[n]{|a_n|} \le \lambda/r$, zatem

$$\left|\sum_{n=N_1}^{N_2} a_n(z - z_0)^n\right| \le \sum_{n=N_1}^{N_2} |a_n(z - z_0)^n| \le \sum_{n=N_1}^{\infty} \lambda^n = \frac{\lambda^{N_1}}{1-\lambda} \to 0,$$

gdy $N_1 \to \infty$. Z warunku Cauchy'ego zbieżności otrzymaliśmy zatem bezwzględną i jednostajną zbieżność szeregu na $\overline{K}(z_0, r)$.

Z drugiej strony, jeżeli $|z - z_0| > R$, to istnieje podciąg a_{n_k} taki, że $\sqrt[n_k]{|a_{n_k}|} \ge 1/|z - z_0|$, co oznacza, że $|a_{n_k}(z - z_0)^{n_k}| \ge 1$, nie jest zatem spełniony warunek konieczny zbieżności szeregu. $\square$

Koło $K(z_0, R)$ z Twierdzenia 7.1 nazywamy kołem zbieżności, zaś R promieniem zbieżności szeregu (7.1). Formuła (7.3) na promień zbieżności szeregu potęgowego nosi nazwę *wzoru Cauchy'ego-Hadamarda*. Zauważmy, że promień zbieżności szeregu (7.1) jest dodatni wtedy i tylko wtedy, gdy istnieje $M > 0$ takie, że dla n odp. dużego mamy $|a_n| \le M^n$ - wtedy $R \ge 1/M$.

Twierdzenie 7.1 nie rozstrzyga zbieżności szeregu potęgowego na brzegu koła zbieżności:

Przykłady. Kołem zbieżności każdego z szeregów $\displaystyle\sum_{n=0}^{\infty} z^n, \sum_{n=1}^{\infty} \frac{z^n}{n}, \sum_{n=1}^{\infty} \frac{z^n}{n^2}$ jest $K(0, 1)$.

i) Szereg $\sum z^n$ jest rozbieżny we wszystkich punktach z brzegu koła zbieżności.

ii) Szereg $\sum z^n/n^2$ jest zbieżny bezwzględnie na brzegu.

iii) Szereg $\sum z^n/n$ jest rozbieżny w 1 i zbieżny warunkowo na $\partial K(0, 1) \setminus \{1\}$ (**Ćwiczenie**).

Istotną własnością szeregów potęgowych jest jednoznaczność ich współczynników:

Propozycja 7.2. *Załóżmy, że szeregi potęgowe $\sum a_n(z - z_0)^n$ oraz $\sum b_n(z - z_0)^n$ są zbieżne do tych samych wartości na zbiorze A takim, że z_0 jest punktem skupienia A. Wtedy $a_n = b_n$ dla wszystkich n.*

Dowód. Bez straty ogólności możemy założyć, że $b_n = 0$ dla wszystkich n. Przypuśćmy, że $a_m \ne 0$ dla pewnego m i wybierzmy najmniejsze takie m. Wtedy

$$\sum_{n=0}^{\infty} a_n(z - z_0)^n = (z - z_0)^m \sum_{n=0}^{\infty} a_{n+m}(z - z_0)^n, \quad z \ne z_0.$$

Szereg $\sum_{n=0}^{\infty} a_{n+m}(z - z_0)^n$, zbieżny do pewnej funkcji ciągłej w otoczeniu z_0 (dzięki Twierdzeniu 7.1), znika dla $z \in A$, zatem znika również w z_0, czyli $a_m = 0$ - sprzeczność. $\square$

Przykład. Rozpatrzmy ciąg Fibonacciego (1202):

$$a_0 = 0, \quad a_1 = 1, \quad a_n = a_{n-2} + a_{n-1}, \quad n = 2, 3, \ldots$$

Ćwiczenie Pokazać, że w pewnym (rzeczywistym) otoczeniu 0 mamy

$$\sum_{n=0}^{\infty} a_n x^n = \frac{x}{1-x-x^2}$$

oraz, rozwijając prawą stronę w szereg potęgowy, że

$$a_n = \frac{1}{\sqrt{5}}\left[\left(\frac{1+\sqrt{5}}{2}\right)^n - \left(\frac{1-\sqrt{5}}{2}\right)^n\right] \qquad \text{(de Moivre, 1730).}$$

Następujący rezultat jest bezpośrednią konsekwencją Twierdzenia 6.4 (można go zresztą udowodnić w bardziej elementarny sposób):

Twierdzenie 7.3. *Suma szeregu potęgowego jest funkcją holomorficzną w kole zbieżności. Szereg potęgowy można różniczkować wyraz po wyrazie.* □

8. Podstawowe własności funkcji holomorficznych, cd.

Udowodnimy najpierw, że każda funkcja holomorficzna w kole jest granicą szeregu potęgowego, czyli wynik odwrotny do Twierdzenia 7.3:

Twierdzenie 8.1. *Załóżmy, że $f \in \mathcal{O}(\Omega)$. Wtedy dla każdego $z_0 \in \Omega$ funkcja f rozwija się w szereg Taylora w kole $K(z_0, \operatorname{dist}(z_0, \partial\Omega))$, tzn.*

$$f(z) = \sum_{n=0}^{\infty} \frac{f^{(n)}(z_0)}{n!}(z-z_0)^n, \qquad |z-z_0| < \operatorname{dist}(z_0, \partial\Omega).$$

Dowód. Niech r będzie takie, że $|z-z_0| < r < \operatorname{dist}(z_0, \partial\Omega)$. Skorzystamy ze wzoru Cauchy'ego (5.1). Dla $\zeta \in \partial K(z_0, r)$ dzięki (7.2) mamy

$$\frac{1}{\zeta - z} = \frac{1}{\zeta - z_0}\frac{1}{1-\frac{z-z_0}{\zeta-z_0}} = \sum_{n=0}^{\infty}\frac{(z-z_0)^n}{(\zeta-z_0)^{n+1}},$$

przy czym zbieżność jest jednostajna dla $\zeta \in \partial K(z_0, r)$. Zatem

$$\begin{aligned} f(z) &= \frac{1}{2\pi i}\int_{\partial K(z_0,r)} \frac{f(\zeta)}{\zeta - z}\,d\zeta \\ &= \frac{1}{2\pi i}\sum_{n=0}^{\infty}(z-z_0)^n \int_{\partial K(z_0,r)} \frac{f(\zeta)}{(\zeta-z_0)^{n+1}}\,d\zeta \\ &= \sum_{n=0}^{\infty}\frac{f^{(n)}(z_0)}{n!}(z-z_0)^n. \quad \square \end{aligned}$$

Pokazaliśmy zatem, że funkcje holomorficzne to dokładnie te funkcje, które można lokalnie rozwinąć w szereg potęgowy (będący równocześnie szeregiem Taylora tej funkcji). Co więcej, szereg Taylora funkcji holomorficznej w danym punkcie jest zbieżny w każdym kole o środku w tym punkcie, w którym funkcja ta jest określona.

Zasadę identyczności dla funkcji holomorficznych łatwo teraz wynika z zasady identyczności dla szeregów potęgowych (Propozycja 7.2):

Twierdzenie 8.2. *Niech f, g będą funkcjami holomorficznymi w obszarze Ω. Załóżmy, że $f = g$ na zbiorze $A \subset \Omega$ posiadającym punkt skupienia w Ω. Wtedy $f = g$ w Ω.*

Dowód. Jeżeli z_0 jest punktem skupienia zbioru A, to z Twierdzenia 7.6 i Propozycji 7.2 wynika, że $f = g$ w dowolnym kole $K(z_0, r) \subset \Omega$. Zatem zbiór $\Omega' = \{z \in \Omega : f = g \text{ w pewnym otoczeniu } z\}$ jest domknięty w Ω. Ponieważ jest on również oczywiście otwarty, otrzymujemy $\Omega' = \Omega$. □

Ćwiczenie i) Czy istnieje $f \in \mathcal{O}(\Delta)$ takie, że $f(1/n) = n/(n+1)$, $n = 2, 3, \dots$?
ii) Czy istnieje $f \in \mathcal{O}(\Delta)$ takie, że $f(1/n) = n/(n+2)$, $n = 2, 3, \dots$?
iii) Czy istnieje $f \in \mathcal{O}(\Delta)$ takie, że $f(1/n) = e^{-n}$, $n = 2, 3, \dots$?
(Ozn. $\Delta := K(0, 1)$.)

Z Twierdzeń 6.3 i 8.2 wynika natychmiast *mocna zasada maksimum* dla funkcji holomorficznych.

Twierdzenie 8.3. *Jeżeli f jest funkcją holomorficzną w obszarze Ω taką, że $|f|$ osiąga maksimum lokalne w Ω, to f jest stała.* □

Korzystając z zasady identyczności oraz zasady maksimum można udowodnić *twierdzenie o odwzorowaniu otwartym*:

Twierdzenie 8.4. *Niestałe funkcje holomorficzne określone na obszarze w $\mathbb{C}$ są odwzorowaniami otwartymi.*

Dowód. Trzeba pokazać, że jeżeli f jest funkcją holomorficzną w otoczeniu koła $\overline{K}(z_0, r)$, to istnieje $\delta > 0$ takie, że $f(K(z_0, r)) \supset K(w_0, \delta)$, gdzie $w_0 = f(z_0)$. Wybieramy $\varepsilon \in (0, r)$ tak, że $w_0 \notin f(\partial K(z_0, \varepsilon))$. Gdyby takie ε nie istniało, to dla każdego odp. małego $\varepsilon > 0$ znaleźlibyśmy punkty z_ε takie, że $|z_0 - z_\varepsilon| = \varepsilon$ oraz $f(z_\varepsilon) = w_0$. Dzięki zasadzie identyczności stałoby to w sprzeczności z tym, że funkcja f nie jest stała. Kładziemy teraz

$$\delta := \frac{1}{2} \min_{\zeta \in \partial K(z_0, \varepsilon)} |f(\zeta) - w_0|.$$

Z definicji ε wynika, że $\delta > 0$. Dla $w \in K(w_0, \delta)$ musimy teraz znaleźć $z \in K(z_0, r)$ takie, że $f(z) = w$. Przypuśćmy, że takie z nie istnieje. Z definicji δ mamy

$$|f(\zeta) - w| \geq |f(\zeta) - w_0| - |w_0 - w| > \delta, \quad \zeta \in \partial K(z_0, \varepsilon).$$

Funkcja $z \mapsto 1/(f(z) - w)$ jest więc holomorficzna w otoczeniu $\overline{K}(z_0, \varepsilon)$, zatem z zasady maksimum wynika, że

$$\frac{1}{|f(z) - w|} \leq \max_{\zeta \in \partial K(z_0, \varepsilon)} \frac{1}{|f(\zeta) - w|} < \frac{1}{\delta}, \quad z \in K(z_0, \varepsilon).$$

Dla $z = z_0$ otrzymamy $|w_0 - w| > \delta$ - sprzeczność. □

Zauważmy, że w przypadku rzeczywistym nawet wielomiany nie muszą być odwzorowaniami otwartymi, np. $f(x) = x^2$.

Ćwiczenie Pokazać, że z twierdzenia o odwzorowaniu otwartym łatwo wynika słaba zasada maksimum (Twierdzenie 6.3) oraz lemat d'Alemberta (Lemat 1.2).

9. Funkcje analityczne

Funkcję $f : (a, b) \to \mathbb{R}$ nazywamy analityczną, jeżeli dla każdego $x_0 \in (a, b)$ istnieje $r > 0$ takie, że f jest rozwijalna w szereg Taylora w przedziale (x_0-r, x_0+r). Korzystając z własności szeregów potęgowych można elementarnie pokazać następujący fakt:

Propozycja 9.1. *Jeżeli funkcje f, g są funkcjami analitycznymi, to również funkcje $f \pm g$, fg oraz f/g (ta ostatnia pod warunkiem, że $g \neq 0$) są analityczne.*

Przykład. Funkcja $1/(1 + x^2)$ jest analityczna na $\mathbb{R}$ dzięki Propozycji 9.1. Szereg Taylora w 0 ma postać (korzystamy z (7.2))

$$\frac{1}{1+x^2} = \sum_{n=0}^{\infty} (-1)^n x^{2n}.$$

Szereg ten jest zbieżny tylko w przedziale $(-1, 1)$, a więc, w przeciwieństwie do przypadku zespolonego, funkcji analitycznej nie można zawsze rozwinąć w szereg Taylora w maksymalnym przedziale, w którym funkcja jest określona.

Funkcje analityczne są ściśle związane z funkcjami holomorficznymi dzięki następującej charakteryzacji:

Propozycja 9.2. *Każda funkcja analityczna na (a, b) jest zacieśnieniem pewnej funkcji holomorficznej określonej w pewnym otoczeniu (a, b) w $\mathbb{C}$.*

Dowód. Jeżeli dla $\alpha \in (a, b)$ mamy

$$f(x) = \sum_{n=0}^{\infty} a_n (x - \alpha)^n, \quad x \in (\alpha - r_\alpha, \alpha + r_\alpha),$$

to jest oczywiste (dzięki Twierdzeniu 7.1), że zespolony szereg $\sum_{n=0}^{\infty} a_n (z - \alpha)^n$ jest zbieżny do funkcji holomorficznej f_α w kole $K(\alpha, r_\alpha)$. Co więcej, z zasady identyczności wynika, że $f_\alpha = f_\beta$ w $K(\alpha, r_\alpha) \cap K(\beta, r_\beta)$. Na obszarze

$$\bigcup_{\alpha \in (a,b)} K(\alpha, r_\alpha) \subset \mathbb{C}$$

możemy więc dobrze zdefiniować funkcję holomorficzną $\widetilde{f} := f_\alpha$ na $K(\alpha, r_\alpha)$. $\square$

Zauważmy, że Propozycja 9.1 wynika z Propozycji 9.2 i własności funkcji holomorficznych. To, że promień zbieżności szeregu Taylora funkcji $1/(1 + x^2)$ w 0 wynosi 1 wynika z tego, że jej jednoznacznie określone zespolone przedłużenie, czyli funkcja $1/(1 + z^2)$, ma osobliwości w $\pm i$.

Podobnie możemy znaleźć promień zbieżności szeregu Taylora w 0 funkcji

$$\frac{x}{e^x-1}=\left(\sum_{n=0}^{\infty}\frac{x^n}{(n+1)!}\right)^{-1}.$$

Jest ona zacieśnieniem do $\mathbb{R}$ funkcji $z/(e^z-1)$, która jest holomorficzna w (maksymalnym) obszarze $\mathbb{C}\setminus\{2k\pi i : k\in\mathbb{Z}_*\}$. Szukany promień jest więc równy 2π. Znalezienie go bez korzystania z analizy zespolonej byłoby nieporównanie trudniejsze.

10. Globalne twierdzenie całkowe Cauchy'ego

Będziemy chcieli uogólnić twierdzenie całkowe Cauchy'ego (zob. Wniosek 4.3) na szerszą klasę obszarów i dróg zamkniętych. W tym celu wprowadzimy pojęcie indeksu drogi zamkniętej w $\mathbb{C}$.

Propozycja 10.1. *Dla drogi zamkniętej* $\gamma:[a,b]\to\mathbb{C}$ *połóżmy*

$$\operatorname{Ind}_\gamma(z)=\frac{1}{2\pi i}\int_\gamma\frac{d\zeta}{\zeta-z},\quad z\in\mathbb{C}\setminus\gamma^*.$$

Wtedy

i) $\operatorname{Ind}_\gamma$ *jest funkcją o wartościach całkowitych;*

ii) $\operatorname{Ind}_\gamma$ *jest stała na każdej składowej spójnej zbioru* $\mathbb{C}\setminus\gamma^*$*;*

iii) $\operatorname{Ind}_\gamma\equiv 0$ *na składowej nieograniczonej* $\mathbb{C}\setminus\gamma^*$*;*

iv) Liczba $\operatorname{Ind}_\gamma(z)$ *jest równa liczbie obrotów (w kierunku odwrotnym do ruchu wskazówek zegara) wektora o początku w* z *i końcu w* $\gamma(t)$, $a\le t\le b$, *dookoła* z.

Dowód. i) Połóżmy

$$\varphi(t)=\exp\left(\int_a^t\frac{\gamma'(s)}{\gamma(s)-z}ds\right),\quad t\in[a,b],$$

wtedy $\varphi'=\varphi\gamma'/(\gamma-z)$, a stąd $(\varphi/(\gamma-z))'=0$ (tam, gdzie γ jest klasy C^1). Stąd wynika, że funkcja $\varphi/(\gamma-z)$ jest stała. Korzystając z faktu, że $\varphi(a)=1$, otrzymujemy

$$\exp\left(\int_a^t\frac{\gamma'(s)}{\gamma(s)-z}ds\right)=\frac{\gamma(t)-z}{\gamma(a)-z},\quad t\in[a,b].$$

Dla $t=b$ oznacza to, że $\exp(2\pi i\operatorname{Ind}_\gamma(z))=1$, co jest równoważne temu, że $\operatorname{Ind}_\gamma(z)\in\mathbb{Z}$.

ii) Wynika natychmiast z i) i z tego, że $\operatorname{Ind}_\gamma$ jest funkcją ciągłą (a dzięki lematowi o produkcji funkcji holomorficznych nawet holomorficzną) na $\mathbb{C}\setminus\gamma^*$.

iii) Z definicji $\operatorname{Ind}_\gamma$ łatwo otrzymujemy

$$\lim_{|z|\to\infty}\operatorname{Ind}_\gamma(z)=0$$

i wystarczy skorzystać z ii).

iv) Przez $A(t)$, $t \in [a,b]$, oznaczymy całkowity przyrost argumentu wektora $\gamma(s)-z$, gdy s rośnie od a do t. Znajdziemy podział $a = t_0 < t_1 < \cdots < t_n = b$ taki, że $\gamma([t_{j-1}, t_j])$ jest zawarte w kole niezawierającym z, $j = 1, \ldots, n$. Dla danego j możemy wtedy wybrać logarytm tak, by był ciągły na $\gamma([t_{j-1}, t_j])$. Otrzymamy

$$\begin{aligned} 2\pi i \operatorname{Ind}_\gamma(z) &= \sum_{j=1}^{n} \int_{t_{j-1}}^{t_j} \frac{\gamma'(t)}{\gamma(t)-z} dt \\ &= \sum_{j=1}^{n} (\log(\gamma(t_j)-z) - \log(\gamma(t_{j-1})-z)) \\ &= \sum_{j=1}^{n} \left(\log \left| \frac{\gamma(t_j)-z}{\gamma(t_{j-1})-z} \right| + i(A(t_j) - A(t_{j-1})) \right) \\ &= i(A(b) - A(a)). \quad \square \end{aligned}$$

W dalszym ciągu wygodnie będzie całkować funkcje zespolone po skończonej *sumie* dróg (np. po brzegu gładkiego obszaru wielospójnego). Niech $\gamma_1, \ldots, \gamma_k$ będą drogami w $\mathbb{C}$. Tworzą one łańcuch, który zapisujemy $\Gamma = \gamma_1 + \cdots + \gamma_k$. Obrazem łańcucha Γ jest $\Gamma^* = \gamma_1^* \cup \cdots \cup \gamma_k^*$. Mamy wtedy

$$\int_\Gamma f(z)dz := \sum_{j=1}^{k} \int_{\gamma_j} f(z)dz, \quad f \in C(\Gamma^*), \tag{10.1}$$

przy czym prawą stronę możemy traktować jako formalną definicję łańcucha Γ, tzn. jako funkcjonał liniowy określony na $C(\Gamma^*)$. Zauważmy, że tak naprawdę do tej pory dla danej drogi γ interesował nas właściwie tylko funkcjonał

$$C(\gamma^*) \ni f \mapsto \int_\gamma f(z)dz \in \mathbb{C}.$$

Dlatego też sumę $\gamma_1 + \cdots + \gamma_k$ należy rozumieć jako sumę odpowiednich funkcjonałów (a oczywiście nie jako sumę algebraiczną funkcji $\gamma_1, \ldots, \gamma_k$, która zresztą nie miałaby w ogólnym przypadku sensu). W oczywisty sposób definiujemy sumę i różnicę dwóch łańcuchów. Długością łańcucha $\Gamma = \gamma_1 + \cdots + \gamma_k$ jest $l(\Gamma) = l(\gamma_1) + \cdots + l(\gamma_k)$. Jest oczywiste (dzięki (3.3)), że norma funkcjonału (10.1) nie przekracza $l(\Gamma)$.

Jeżeli wszystkie drogi $\gamma_1, \ldots, \gamma_k$ są zamknięte, to łańcuch $\Gamma = \gamma_1 + \cdots + \gamma_k$ nazywamy cyklem. Na cykle możemy rozszerzyć pojęcie indeksu:

$$\operatorname{Ind}_\Gamma(z) := \sum_{j=1}^{k} \operatorname{Ind}_{\gamma_j}(z) = \frac{1}{2\pi i} \int_\Gamma \frac{d\zeta}{\zeta - z}, \quad z \in \mathbb{C} \setminus \Gamma^*.$$

Poniższe twierdzenie precyzyjnie charakteryzuje cykle, dla których zachodzi twierdzenie całkowe oraz wzór całkowy Cauchy'ego (jest ono czasami nazywane *twierdzeniem Cauchy'ego-Dixona*):

Twierdzenie 10.2. *Dla cyklu Γ w obszarze Ω NWSR*

i) $\operatorname{Ind}_\Gamma(z) f(z) = \dfrac{1}{2\pi i} \displaystyle\int_\Gamma \frac{f(\zeta)}{\zeta - z} d\zeta$, $\quad z \in \Omega \setminus \Gamma$, $\quad f \in \mathcal{O}(\Omega)$ *(wzór całkowy Cauchy'ego);*

ii) $\displaystyle\int_\Gamma f(z)dz = 0$, $\quad f \in \mathcal{O}(\Omega)$ *(twierdzenie całkowe Cauchy'ego);*

iii) $\operatorname{Ind}_\Gamma(z) = 0$, $\quad z \in \mathbb{C} \setminus \Omega$.

Dowód. (Dixon, 1971) i)$\Rightarrow$ii) Dla $f \in \mathcal{O}(\Omega)$ i $z \in \Omega \setminus \Gamma$ niech $h(\zeta) := (\zeta - z)f(\zeta)$. Wtedy korzystając z i) mamy

$$0 = \mathrm{Ind}_\Gamma(z)\, h(z) = \frac{1}{2\pi i}\int_\Gamma f(\zeta)d\zeta.$$

ii)$\Rightarrow$iii) Dla $z \in \mathbb{C} \setminus \Omega$ funkcja $f(\zeta) := 1/(\zeta - z)$ jest holomorficzna w Ω.

iii)$\Rightarrow$i) Niech $f \in \mathcal{O}(\Omega)$. Dla $z, w \in \Omega$ połóżmy

$$g(z,w) := \begin{cases} \frac{f(z)-f(w)}{z-w}, & z \neq w, \\ f'(z), & z = w. \end{cases}$$

Twierdzimy, że $g \in C(\Omega \times \Omega)$. Jest oczywiste, że funkcja g jest ciągła na $\Delta = \{(z,w) \in \Omega \times \Omega : z = w\}$ oraz na $\Omega \times \Omega \setminus \Delta$. Dla $z, w \in K(a,r)$, $z \neq w$, gdzie $r > 0$ jest takie że $\overline{K}(a,r) \subset \Omega$, ze wzoru Cauchy'ego dla koła otrzymamy

$$\begin{aligned} g(z,w) - g(a,a) &= \frac{1}{2\pi i}\int_{\partial K(a,r)} \left[\frac{1}{z-w}\left(\frac{f(\zeta)}{\zeta - z} - \frac{f(\zeta)}{\zeta - w}\right) - \frac{f(\zeta)}{(\zeta - a)^2}\right] d\zeta \\ &= \frac{1}{2\pi i}\int_{\partial K(a,r)} f(\zeta)\left(\frac{1}{(\zeta - z)(\zeta - w)} - \frac{1}{(\zeta - a)^2}\right) d\zeta. \end{aligned}$$

Wyrażenie w nawiasie dąży do 0 jednostajnie na $\partial K(a,r)$, gdy $(z,w) \to (a,a)$, a więc $g \in C(\Omega \times \Omega)$.

Zdefiniujmy

$$h(z) := \begin{cases} \dfrac{1}{2\pi i}\displaystyle\int_\Gamma g(\zeta, z)\, d\zeta, & z \in \Omega, \\ \dfrac{1}{2\pi i}\displaystyle\int_\Gamma \frac{f(\zeta)}{\zeta - z}\, d\zeta, & z \in \mathbb{C} \setminus \Omega. \end{cases}$$

Zauważmy, że

$$h(z) = \frac{1}{2\pi i}\int_\Gamma g(\zeta, z)\, d\zeta = \frac{1}{2\pi i}\int_\Gamma \frac{f(\zeta)}{\zeta - z}\, d\zeta - \mathrm{Ind}_\Gamma(z)\, f(z), \quad z \in \Omega \setminus \Gamma^*. \tag{10.2}$$

Z ciągłości g wynika, że h jest ciągła w Ω. Dla trójkąta $T \subset \Omega$ z twierdzenia Fubiniego mamy

$$\int_{\partial T} h(z)dz = \frac{1}{2\pi i}\int_\Gamma \int_{\partial T} g(\zeta, z)dz\, d\zeta = 0$$

(dzięki Wnioskowi 4.3), z twierdzenia Morery otrzymamy zatem holomorficzność h w Ω.

Jeżeli U jest składową spójną $\mathbb{C} \setminus \Gamma^*$ taką, że $U \not\subset \Omega$, to dzięki iii) i Propozycji 10.1.ii mamy $\mathrm{Ind}_\Gamma(z) = 0$, $z \in U$, a więc z (10.2)

$$h(z) = \frac{1}{2\pi i}\int_\Gamma g(\zeta, z)\, d\zeta = \frac{1}{2\pi i}\int_\Gamma \frac{f(\zeta)}{\zeta - z}\, d\zeta, \quad z \in U.$$

Z lematu o produkcji funkcji holomorficznych otrzymamy $h \in \mathcal{O}(U)$. Łącząc to z tym, że $h \in \mathcal{O}(\Omega)$ wnioskujemy, że h jest funkcją całkowitą. Co więcej

$$\lim_{|z| \to \infty} h(z) = 0,$$

z twierdzenia Liouville'a mamy zatem $h \equiv 0$. Z (10.2) otrzymujemy i). $\square$

Mówimy, że cykl Γ jest homologiczny zeru w Ω, jeżeli spełniony jest warunek iii) w Twierdzeniu 10.2.

11. Szeregi Laurenta

Pokazaliśmy, że każdą funkcję holomorficzną w kole można przedstawić jako sumę szeregu potęgowego. Pokażemy teraz, że funkcje określone w pierścieniu

$$P(z_0, r, R) := \{z \in \mathbb{C} : r < |z - z_0| < R\} = K(z_0, R) \setminus \overline{K}(z_0, r)$$

rozwijają się w uogólniony szereg potęgowy zawierający również potęgi ujemne:

Twierdzenie 11.1. (Laurent, 1843, Weierstrass, 1841) *Jeżeli* $f \in \mathcal{O}(P(z_0, r, R))$, *gdzie* $0 \le r < R \le \infty$, *to dla* $z \in P(z_0, r, R)$ *mamy*

$$f(z) = \sum_{n=-\infty}^{\infty} a_n (z - z_0)^n = \sum_{n=0}^{\infty} a_n (z - z_0)^n + \sum_{k=1}^{\infty} a_{-k} (z - z_0)^{-k},$$

(tzn. oba szeregi są zbieżne), gdzie dla dowolnego $\rho \in (r, R)$

$$a_n = \frac{1}{2\pi i} \int_{\partial B(z_0,\rho)} \frac{f(\zeta)}{(\zeta - z_0)^{n+1}} d\zeta, \quad n \in \mathbb{Z}. \tag{11.1}$$

Dowód. Niech r', R' będą takie, że $r < r' < R' < R$. Wtedy $\partial P(z_0, r', R')$ jest cyklem (orientacja dodatnia względem wnętrza, czyli zgodnie z kierunkiem ruchu wskazówek zegara na $\partial K(z_0, r')$ i z kierunkiem odwrotnym na $\partial K(z_0, R')$) takim, że

$$\operatorname{Ind}_{\partial P(z_0,r',R')}(z) = \begin{cases} 0, & z \in \mathbb{C} \setminus \overline{P}(z_0, r', R'), \\ 1, & z \in P(z_0, r', R'). \end{cases}$$

Spełniony jest więc warunek iii) w Twierdzeniu 10.2 (z $\Omega = P(z_0, r, R)$). Dzięki równoważnemu warunkowi ii) dostaniemy teraz niezależność prawej strony (11.1) od ρ (bo funkcja podcałkowa jest holomorficzna w $P(z_0, r, R)$). Z i) otrzymamy natomiast dla $z \in P(z_0, r', R')$

$$f(z) = \frac{1}{2\pi i} \int_{\partial P(z_0,r,R)} \frac{f(\zeta)}{\zeta - z} d\zeta = \frac{1}{2\pi i} \left(\int_{\partial K(z_0,R)} - \int_{\partial K(z_0,r)} \right).$$

Rozumujemy teraz jak w dowodzie Twierdzenia 8.1. Z (7.2) otrzymamy

$$\frac{1}{\zeta - z} = \begin{cases} \displaystyle\sum_{n=0}^{\infty} \frac{(z - z_0)^n}{(\zeta - z_0)^{n+1}}, & \zeta \in \partial K(z_0, R), \\ \displaystyle -\sum_{k=1}^{\infty} \frac{(\zeta - z_0)^{k-1}}{(z - z_0)^k}, & \zeta \in \partial K(z_0, r), \end{cases}$$

przy czym zbieżność jest jednostajna względem ζ na, odpowiednio, $\partial K(z_0, R)$ i $\partial K(z_0, r)$. $\square$

Szereg postaci

$$\sum_{n=-\infty}^{\infty} a_n(z-z_0)^n \tag{11.2}$$

nazywamy szeregiem Laurenta. Jest on sumą dwóch szeregów: części regularnej

$$\sum_{n\geq 0} a_n(z-z_0)^n = a_0 + a_1(z-z_0) + \dots,$$

oraz części osobliwej

$$\sum_{n\leq -1} a_n(z-z_0)^n = \frac{a_{-1}}{z-z_0} + \frac{a_{-2}}{(z-z_0)^2} + \dots$$

Mówimy, że szereg Laurenta (11.2) jest zbieżny w z, jeżeli w z zbieżna jest jego część regularna oraz część osobliwa.

Twierdzenie 11.2. *Część regularna szeregu Laurenta (11.2) jest zbieżna bezwzględnie i lokalnie jednostajnie w kole $K(z_0,R)$, rozbieżna dla każdego $z\in\mathbb{C}\setminus\overline{K}(z_0,R)$, gdzie*

$$R = \frac{1}{\limsup\limits_{n\to\infty} |a_n|^{1/n}}.$$

Część osobliwa szeregu Laurenta (11.2) jest zbieżna bezwzględnie i lokalnie jednostajnie w $\mathbb{C}\setminus\overline{K}(z_0,r)$, rozbieżna dla każdego $z\in K(z_0,r)$, gdzie

$$r = \limsup_{k\to\infty} |a_{-k}|^{1/k} = \frac{1}{\limsup\limits_{n\to-\infty} |a_n|^{1/n}}.$$

Jeżeli $r<R$, to szereg Laurenta (11.2) jest zbieżny bezwzględnie i lokalnie jednostajnie w pierścieniu $P(z_0,r,R)$, rozbieżny dla każdego $z\in\mathbb{C}\setminus\overline{P}(z_0,r,R)$.

Dowód. Pierwsza część to dokładnie Twierdzenie 7.1. Po podstawieniu

$$w = \frac{1}{z-z_0},$$

część osobliwa będzie miała postać

$$\sum_{n\leq -1} a_n(z-z_0)^n = \sum_{k=1}^{\infty} a_{-k} w^k,$$

a promień zbieżności tego szeregu jest równy $1/r$. Stąd wynika druga część twierdzenia, zaś trzecia jest natychmiastową konsekwencją pierwszych dwóch. $\square$

Z Twierdzenia 11.2 wynika w szczególności, że zbieżność w Twierdzeniu 11.1 jest bezwzględna i lokalnie jednostajna na $P(z_0,r,R)$.

Mamy następująca zasadę identyczności dla szeregów Laurenta:

Twierdzenie 11.3. *Jeżeli szeregi Laurenta* $\sum_{n=-\infty}^{\infty} a_n(z-z_0)^n$, $\sum_{n=-\infty}^{\infty} b_n(z-z_0)^n$ *są jednostajnie zbieżne do tej samej granicy na okręgu* $\partial K(z_0,\rho)$ *dla pewnego* $\rho>0$, *to* $a_n=b_n$ *dla każdego* $n\in\mathbb{Z}$.

Dowód. Bez straty ogólności możemy założyć, że $b_n=0$, $n\in\mathbb{Z}$. Założenie oznacza, że mamy jednostajną zbieżność

$$\sum_{n=-\infty}^{\infty} a_n\rho^n e^{int}=0, \quad t\in[0,2\pi]. \tag{11.3}$$

Zbieżność jednostajna implikuje zbieżność w $L^2([0,2\pi])$. Dla $n,m\in\mathbb{Z}$ mamy

$$\langle e^{int},e^{imt}\rangle=\int_0^{2\pi} e^{i(n-m)t}dt=\begin{cases}0, & n\neq m,\\ 2\pi, & n=m.\end{cases}$$

Mnożąc skalarnie obie strony (11.3) przez e^{imt} otrzymamy $a_m=0$, $m\in\mathbb{Z}$. □

Ćwiczenie Rozwinąć funkcję $1/(z^2-z)$ w szeregi Laurenta w pierścieniach $\{0<|z|<1\}$ oraz $\{1<|z|<\infty\}$.

12. Osobliwości funkcji holomorficznych

Mówimy, że funkcja holomorficzna f ma osobliwość izolowaną w punkcie z_0, jeżeli $f\in\mathcal{O}(U\setminus\{z_0\})$, gdzie U jest otwartym otoczeniem punktu z_0 w $\mathbb{C}$. Z Twierdzenia 11.1 (dla $r=0$ oraz R takiego, że $K(z_0,R)\subset U$) wynika, że w otoczeniu z_0 funkcję f możemy rozwinąć w szereg Laurenta

$$f(z)=\sum_{n=-\infty}^{\infty} a_n(z-z_0)^n, \tag{12.1}$$

gdzie współczynniki a_n są wyznaczone jednoznacznie (dzięki Twierdzeniu 11.3; są one dane przez (11.1)). Jeżeli $a_n=0$ dla $n=-1,-2,\dots$, to mówimy, że f ma osobliwość pozorną w z_0. Jeżeli istnieje $m\geq 1$ takie, że $a_{-m}\neq 0$ oraz $a_n=0$ dla $n<-m$, to mówimy, że f ma biegun rzędu m w z_0 (jeżeli $m=1$, to biegun nazywamy prostym). W pozostałych przypadkach (tzn., gdy istnieje nieskończenie wiele $n<0$ takich, że $a_n\neq 0$) mówimy, że f ma istotną osobliwość w z_0.

Jest jasne, że funkcja holomorficzna ma pozorną osobliwość w z_0 wtedy i tylko wtedy, gdy przedłuża się do funkcji holomorficznej w otoczeniu z_0 (z tego powodu osobliwości pozorne są również nazywane usuwalnymi). Jeżeli f ma biegun rzędu m w z_0, to

$$f(z)=\frac{a_{-m}}{(z-z_0)^m}+\frac{a_{-m+1}}{(z-z_0)^{m-1}}+\dots=\frac{h(z)}{(z-z_0)^m}, \tag{12.2}$$

gdzie h jest funkcją holomorficzną w otoczeniu z_0 taką, że $h(z_0)=a_{-m}\neq 0$.

Z drugiej strony, jeżeli g jest holomorficzna w otoczeniu z_0, $g \not\equiv 0$ i $g(z_0) = 0$, to

$$g(z) = b_m(z - z_0)^m + b_{m+1}(z - z_0)^{m+1} + \cdots = (z - z_0)^m \widetilde{h}(z),$$

gdzie $m \geq 1$, zaś $\widetilde{h}$ jest funkcją holomorficzną w otoczeniu z_0 taką, że $\widetilde{h}(z_0) = a_m \neq 0$. Takie m nazywamy krotnością zera funkcji g w z_0. Jest to równoważne temu, że

$$g(z_0) = g'(z_0) = \cdots = g^{(m-1)}(z_0) = 0, \quad g^{(m)}(z_0) \neq 0$$

(dzięki wzorowi Taylora).

Z powyższych rozważań widać, że dla funkcji holomorficznej f w otoczeniu z_0 mamy

$$f \text{ ma w } z_0 \text{ zero krotności } m \iff 1/f \text{ ma w } z_0 \text{ biegun rzędu } m.$$

Ogólniej, jeżeli f, g są holomorficzne w otoczeniu z_0 i mają w z_0 zera krotności, odpowiednio, m i k, to f/g ma w z_0 zero krotności $m - k$, jeżeli $m > k$, oraz biegun rzędu $k - m$, jeżeli $m < k$. (Jeżeli $m = k$, to f/g jest funkcją holomorficzną w otoczeniu z_0 nieznikającą w z_0). W szczególności, funkcja f/g nie może mieć istotnej osobliwości.

Przykład. Funkcja

$$e^{1/z} = \sum_{k=0}^{\infty} \frac{1}{k! z^k}$$

ma istotną osobliwość w 0.

Jak wynika z poprzednich rezultatów (z Twierdzeń 4.1 i 6.1), każda funkcja holomorficzna posiadająca osobliwość izolowaną w z_0, którą można przedłużyć do funkcji ciągłej w z_0, ma w z_0 osobliwość pozorną. Ten fakt udowodnił Riemann w 1851 r. Poniższy, ogólniejszy rezultat jest nazywany *twierdzeniem Riemanna o usuwaniu osobliwości*:

Twierdzenie 12.1. *Przypuśćmy, że funkcja holomorficzna f ma w z_0 osobliwość izolowaną oraz jest ograniczona w otoczeniu z_0. Wtedy f ma osobliwość pozorną w z_0.*

Dowód. Niech $h(z) := (z - z_0) f(z)$. Wtedy dla pewnego otoczeniu U punktu z_0 mamy $h \in \mathcal{O}(U \setminus \{z_0\}) \cap C(U)$, a stąd $h \in \mathcal{O}(U)$. Ponieważ h ma w z_0 zero krotności ≥ 1, a $z - z_0$ zero krotności 1, to $f(z) = h(z)/(z - z_0)$ ma w z_0 osobliwość pozorną. $\square$

Twierdzenie 12.2. (Casorati, 1868, Weierstrass, 1876, Sochocki, 1873) *Jeżeli funkcja holomorficzna f ma w z_0 istotną osobliwość, to dla każdego odp. małego otwartego otoczenia V punktu z_0, zbiór $f(V \setminus \{z_0\})$ jest gęsty w $\mathbb{C}$.*

Dowód. Przypuśćmy, że twierdzenie nie jest prawdziwe, tzn. istnieje $w_0 \in \mathbb{C}$ oraz $\varepsilon > 0$ takie, że $K(w_0, \varepsilon) \cap f(V \setminus \{z_0\}) = \emptyset$. Oznacza to, że $|f - w_0| \geq \varepsilon$ w $V \setminus \{z_0\}$. Funkcja $g := 1/(f - w_0)$ jest więc ograniczona w $V \setminus \{z_0\}$, z Twierdzenia 12.1 wynika zatem, że ma w z_0 pozorną osobliwość. Czyli funkcja $f = w_0 + 1/g$ nie może mieć w z_0 istotnej osobliwości - sprzeczność. $\square$

Uwaga. Znacznie mocniejsze (ale i trudniejsze do udowodnienia) niż Twierdzenie 12.2 jest tzw. *wielkie twierdzenie Picarda* (1879): przy założeniach Twierdzenia 12.2 zbiór $f(V \setminus \{z_0\})$ omija co najwyżej jedną wartość w $\mathbb{C}$.

Ćwiczenie Zweryfikować wielkie twierdzenie Picarda w następujących przypadkach: $e^{1/z}$ (omija jedną wartość), $\cos(1/z)$ (nie omija żadnej wartości).

Możemy teraz skojarzyć rodzaje osobliwości izolowanych z istnieniem odpowiednich granic:

Twierdzenie 12.3. *Załóżmy, że funkcja holomorficzna f ma osobliwość izolowaną w z_0. Wtedy*

i) f ma pozorną osobliwość w z_0 $\Leftrightarrow$ istnieje $\lim\limits_{z\to z_0} f(z) \in \mathbb{C}$;

ii) f ma biegun w z_0 $\Leftrightarrow$ $\lim\limits_{z\to z_0} f(z) = \infty$ (tzn. $\lim\limits_{z\to z_0} |f(z)| = \infty$);

iii) f ma istotną osobliwość w z_0 $\Leftrightarrow$ nie istnieje $\lim\limits_{z\to z_0} f(z)$ (ani z $\mathbb{C}$ ani ∞).

Dowód. i) Natychmiastowa konsekwencja Twierdzenia 12.1 (a nawet Twierdzeń 4.1 i 6.1).

ii) Z (12.2) wynika $\Rightarrow$, natomiast $\Leftarrow$ wnioskujemy z i) (f nie ma pozornej osobliwości) i Twierdzenia 12.2 (f nie ma istotnej osobliwości).

iii) Natychmiastowa konsekwencja i) oraz ii). $\square$

13. Twierdzenie o residuach

Niech f będzie funkcją holomorficzną posiadającą osobliwość izolowaną w z_0. W pewnym otoczeniu z_0 mamy rozwinięcie f w szereg Laurenta (12.1), który jest jednostajnie zbieżny na $\partial K(z_0, r)$ dla $r > 0$ odp. małego. Mamy wtedy

$$\int_{\partial K(z_0,r)} f(z)dz = \sum_{n=-\infty}^{\infty} a_n \int_{\partial K(z_0,r)} (z - z_0)^n dz = 2\pi i a_{-1}. \tag{13.1}$$

Liczbę a_{-1} z rozwinięcia (12.1) nazywamy <u>residuum</u> funkcji f w punkcie z_0 i oznaczamy $\operatorname{res}_{z_0} f$.

Ćwiczenie Skonstruować funkcję $f \in \mathcal{O}(\mathbb{C} \setminus \{0, 1\})$ mającą istotną osobliwość w 0, biegun rzędu 2 w 1 oraz taką, że $\operatorname{res}_1 f = 3$.

Przypuśćmy, że f ma w z_0 biegun rzędu m. Wtedy

$$f(z) = \frac{a_{-m}}{(z - z_0)^m} + \frac{a_{-m+1}}{(z - z_0)^{m-1}} + \dots = \frac{h(z)}{(z - z_0)^m},$$

gdzie funkcja

$$h(z) = a_{-m} + a_{-m+1}(z - z_0) + \dots$$

jest holomorficzna w otoczeniu z_0. Ze wzoru Taylora otrzymamy

$$a_{-m+k} = \frac{h^{(k)}(z_0)}{k!}, \quad k = 0, 1, \dots$$

Dla $k = m - 1$ dostaniemy następujący rezultat, który jest podstawowym narzędziem przy obliczaniu residuów w przypadku biegunów:

Propozycja 13.1. *Jeżeli funkcja holomorficzna f ma biegun rzędu m w z_0, to*

$$\operatorname{res}_{z_0} f = \frac{1}{(m-1)!} \left(\frac{d}{dz}\right)^{m-1} \left((z-z_0)^m f(z)\right)\Big|_{z=z_0}. \quad \square$$

Sformułujemy teraz i udowodnimy *twierdzenie o residuach*:

Twierdzenie 13.2. *Niech Γ będzie cyklem homologicznym zeru w obszarze Ω. Załóżmy, że $z_1, \dots, z_k \in \Omega \setminus \Gamma$ ($z_j \neq z_l$ dla $j \neq l$) i że $f \in \mathcal{O}(\Omega \setminus \{z_1, \dots, z_k\})$. Wtedy*

$$\int_\Gamma f(z)dz = 2\pi i \sum_{j=1}^k \operatorname{Ind}_\Gamma(z_j) \operatorname{res}_{z_j} f.$$

Dowód. Znajdziemy $r > 0$ takie, że $\overline{K}(z_j, r) \cap \overline{K}(z_l, r) = \emptyset$ dla $j \neq l$ oraz $\overline{K}(z_j, r) \cap \Gamma = \emptyset$, $j, l = 1, \dots, k$. Zastosujemy Twierdzenie 10.2 dla cyklu

$$\widetilde{\Gamma} := \Gamma - \sum_{j=1}^k \operatorname{Ind}_\Gamma(z_j)\, \partial K(z_j, r)$$

i obszaru $\Omega \setminus \{z_1, \dots, z_k\}$. Spełniony jest warunek iii), zatem z ii)

$$0 = \int_{\widetilde{\Gamma}} f(z)dz = \int_\Gamma f(z)dz - \sum_{j=1}^k \operatorname{Ind}_\Gamma(z_j) \int_{\partial K(z_j, r)} f(z)dz$$

i wystarczy skorzystać z (13.1). $\square$

13a. Obliczanie pewnych całek rzeczywistych

Twierdzenie o residuach pozwala obliczyć wiele rzeczywistych całek określonych. Poniżej przedstawimy kilka rodzajów takich całek. Będzie to służyło przede wszystkim zaprezentowaniu możliwych metod zastosowania twierdzenia o residuach, z całą pewnościa poniższa lista nie wyczerpuje przypadków, gdzie można je użyć.

I) Całki postaci

$$\int_0^{2\pi} R(\cos t, \sin t)dt,$$

gdzie R jest funkcją wymierną (czyli $R = P/Q$, gdzie P i Q są wielomianami dwóch zmiennych; wielomian Q w tym przypadku nie może mieć zer na rzeczywistym okręgu jednostkowym). Podstawiając $z = e^{it}$ otrzymamy

$$\cos t = \operatorname{Re} z = \frac{z + \overline{z}}{2} = \frac{z + 1/z}{2},$$
$$\sin t = \operatorname{Im} z = \frac{z - \overline{z}}{2i} = \frac{z - 1/z}{2i}$$

oraz $dz = ie^{it}dt = izdt$. Mamy więc

$$\int_0^{2\pi} R(\cos t, \sin t)dt = \int_{\partial K(0,1)} R\left(\frac{z+1/z}{2}, \frac{z-1/z}{2i}\right)\frac{dz}{iz} = \int_{\partial K(0,1)} \widetilde{R}(z)dz,$$

gdzie $\widetilde{R}$ jest funkcją wymierną, nie mającą osobliwości na $\partial K(0,1)$.

Ćwiczenie Pokazać, że $\displaystyle\int_0^{2\pi} \frac{\sin^2 t}{5+4\cos t}\,dt = \frac{\pi}{4}$.

II) Całki postaci

$$\int_{-\infty}^{\infty} \frac{P(x)}{Q(x)}\,dx,$$

gdzie P, Q są wielomianami rzeczywistymi takimi, że $Q \neq 0$ na $\mathbb{R}$ oraz $\deg Q \geq \deg P + 2$ (mamy wtedy pewność, że funkcja P/Q jest sumowalna na $\mathbb{R}$). Dla $R > 0$ przez $C_R^+ := \{z \in \partial K(0,R) : \operatorname{Im} z \geq 0\}$ oznaczmy górną połowę okręgu $\partial K(0,R)$ (o początku w R i końcu w $-R$). Dla R odp. dużego wielomian $Q(z)$ nie ma zer na $\partial K(0,R)$ oraz

$$\left|\int_{C_R^+} \frac{P(z)}{Q(z)}\,dz\right| \leq CR^{\deg P - \deg Q}\pi R \to 0,$$

gdy $R \to \infty$. Mamy więc

$$\int_{-\infty}^{\infty} \frac{P(x)}{Q(x)}\,dx = \lim_{R\to\infty} \int_{[-R,R]+C_R^+} \frac{P(z)}{Q(z)}\,dz$$

co łatwo policzymy przy pomocy twierdzenia o residuach.

Ćwiczenie Pokazać, że $\displaystyle\int_{-\infty}^{\infty} \frac{dx}{x^4+1} = \frac{\pi}{\sqrt{2}}$.

III) Całki postaci

$$\int_{-\infty}^{\infty} \frac{P(x)\cos x}{Q(x)}\,dx, \quad \int_{-\infty}^{\infty} \frac{P(x)\sin x}{Q(x)}\,dx, \tag{13.2}$$

gdzie P, Q są wielomianami rzeczywistymi. Jeżeli $Q \neq 0$ na $\mathbb{R}$ oraz $\deg Q \geq \deg P + 2$, to funkcje podcałkowe w (13.2) są sumowalne. Zauważmy, że całki (13.2) są, odpowiednio, częścią rzeczywistą i urojoną całki

$$\int_{-\infty}^{\infty} \frac{P(x)e^{ix}}{Q(x)}\,dx.$$

W dodatku, dzięki temu, że $|e^{iz}| \leq 1$, gdy $\operatorname{Im} z \geq 0$, mamy

$$\left|\int_{C_R^+} \frac{P(z)e^{iz}}{Q(z)}\,dz\right| \leq CR^{\deg P - \deg Q}\pi R \to 0 \tag{13.3}$$

(zauważmy, że nie moglibyśmy powtórzyć tego rozumowania, gdybyśmy zamiast e^{iz} wzięli funkcje, odpowiednio, $\cos z$ i $\sin z$). Podobnie jak poprzednio wystarczy teraz skorzystać z twierdzenia o residuach całkując funkcję $P(z)e^{iz}/Q(z)$ po brzegu odp. półkoła biorąc części rzeczywiste i urojone.

Ćwiczenie Pokazać, że $\displaystyle\int_0^\infty \frac{\cos(3x)}{x^2+4}\,dx = \frac{\pi}{4e^6}$.

Jeżeli wielomiany P, Q są takie, że $Q \neq 0$ na $\mathbb{R}$ i $\deg Q = \deg P + 1$, to można pokazać, że funkcje podcałkowe w (13.2) nie są sumowalne na $\mathbb{R}$. Pokażemy jednak, że w tym wypadku istnieją wartości główne całek (13.2) (jeżeli istnieje granica

$$\lim_{\substack{a'\to a^- \\ b'\to b^+}} \int_{a'}^{b'} f(x)dx,$$

to nazywamy ją wartością główną całki $\int_a^b f(x)dx$ i oznaczamy także $\int_a^b f(x)dx$). Powtarzamy poprzednie rozumowanie korzystając z następującego *lematu Jordana*; dostaniemy ponownie formułę (13.4).

Lemat 13.3. *Jeżeli wielomiany P, Q są takie że $\deg Q \geq \deg P + 1$, to*

$$\lim_{R\to\infty} \int_{C_R^+} \frac{P(z)e^{iz}}{Q(z)}\,dz = 0.$$

Dowód. Będziemy szacować trochę dokładniej niż w (13.3). Dla $z = x + iy \in C_R^+$ i R odp. dużego mamy $|P(z)/Q(z)| \leq C/R$ oraz $|e^{iz}| = e^{-y}$. Parametryzując C_R^+ przez Re^{it}, $t \in [0, \pi]$, otrzymamy

$$\left| \int_{C_R^+} \frac{P(z)e^{iz}}{Q(z)}\,dz \right| \leq C \int_0^\pi e^{-R\sin t}dt. \tag{13.5}$$

Teza lematu wynika teraz np. z twierdzenia Lebesgue'a o zbieżności ograniczonej. □

Ćwiczenie Udowodnić zbieżność prawej strony (13.5) do 0 bez stosowania twierdzenia Lebesgue'a o zbieżności ograniczonej: korzystając z tego, że $-\sin t \leq -2t/\pi$ dla $t \in [0, \pi/2]$, pokazać, że

$$\int_0^\pi e^{-R\sin t}dt \leq \pi\frac{1-e^{-R}}{R}.$$

Możemy obliczyć wartości główne całek (13.2) dla wielomianów rzeczywistych P, Q takich, że $\deg Q \geq \deg P + 1$ dopuszczając dodatkowo możliwość zerowania się wielomianu Q na $\mathbb{R}$ (przez wartość główną takiej całki rozumiemy granicę całek po skończonej sumie odpowiednich przedziałów zwartych). Możemy to zrobić w przypadku, gdy funkcja $Q(z)$ ma pojedyncze zera na $\mathbb{R}$. Wynika to z następującego lematu:

Lemat 13.4. *Załóżmy, że funkcja holomorficzna f ma prosty biegun w z_0 i że $0 \leq \alpha < \beta \leq 2\pi$. Dla $r > 0$ niech $\gamma_r(t) := z_0 + re^{it}$, $\alpha \leq t \leq \beta$. Wtedy*

$$\lim_{r\to 0^+} \int_{\gamma_r} f(z)dz = i(\beta-\alpha)\operatorname{res}_{z_0} f.$$

Dowód. Znajdziemy funkcję holomorficzną g w otoczeniu z_0 taką, że

$$f(z) = \frac{a_1}{z - z_0} + g'(z).$$

Wtedy dla $r > 0$ odp. małego mamy

$$\int_{\gamma_r} f(z)dz = i(\beta - \alpha)a_{-1} + g(z_0 + re^{i\beta}) - g(z_0 + re^{i\alpha})$$

i przy $r \to 0$ dostaniemy to co trzeba. □

Ćwiczenie Pokazać, że (wartość główna) $\displaystyle\int_{-\infty}^{\infty} \frac{x\sin(2x)}{x^2-1}\,dx = \pi\cos 2.$

IV) Całki postaci

$$\int_0^{\infty} \frac{P(x)}{x^a Q(x)}\,dx, \tag{13.6}$$

gdzie $0 < a < 1$, zaś P, Q są wielomianami rzeczywistymi takimi, że $\deg Q \geq \deg P + 1$ oraz $Q \neq 0$ na $[0, \infty)$. Przy takich założeniach funkcja podcałkowa jest sumowalna na $(0, \infty)$. Rozpatrzmy funkcję

$$g(z) := z^a = e^{a\log z} = e^{a(\log|z| + i\arg z)} = |z|^a e^{ia\arg z}.$$

Wybieramy argument z z przedziału $(0, 2\pi)$, tak, że $g \in \mathcal{O}(\mathbb{C} \setminus [0, \infty))$. Dla $x \in (0, \infty)$ mamy

$$g^+(x) := \lim_{y\to 0^+} g(x+iy) = x^a,$$
$$g^-(x) := \lim_{y\to 0^-} g(x+iy) = e^{2\pi a i}x^a.$$

Można pokazać **Ćwiczenie**, że przy powyższych założeniach mamy

$$\lim_{R\to\infty} \int_{\partial K(z_0,R)} \frac{P(z)}{z^a Q(z)}\,dz = \lim_{r\to 0^+} \int_{\partial K(z_0,r)} \frac{P(z)}{z^a Q(z)}\,dz = 0.$$

Całkując funkcję $P(z)/(z^a Q(z))$ po cyklu $\partial K(0,R) + [R,r] - \partial K(0,r) + [r,R]$, przy czym rozpatrujemy wartości g^- na $[R,r]$ oraz g^+ na $[r,R]$, obliczymy (13.6).

Ćwiczenie Pokazać, że $\displaystyle\int_0^{\infty} \frac{\sqrt{x}}{x^2+1}\,dx = \frac{\pi}{\sqrt{2}}.$

Podobnie jak poprzednio, korzystając z Lematu 13.4, możemy także policzyć wartość główną całki (13.6), jeżeli Q ma pojedyncze zera na $(0, \infty)$.

Ćwiczenie Pokazać, że $\displaystyle\int_0^{\infty} \frac{\sqrt{x}}{x^2-1}\,dx = \frac{\pi}{2}.$

Przy pomocy twierdzenia o residuach można policzyć wiele innych rodzajów całek określonych.

Ćwiczenie Całkując po odpowiednio zmodyfikowanym brzegu półkola $K(0,R)\cap\{\operatorname{Re} z>0\}$ pokazać, że
$$\int_0^\infty \frac{\log x}{x^2-1}dx=-\frac{\pi^2}{4}.$$

Ćwiczenie Całkując funkcję $e^{az}/(1+e^z)$ po brzegu prostokąta o wierzchołkach w $\pm R$, $\pm R+2\pi i$ pokazać, że
$$\int_{-\infty}^\infty \frac{e^{ax}}{1+e^x}\,dx=\frac{\pi}{\sin(a\pi)},\quad 0<a<1.$$

Ćwiczenie Pokazać, że
$$\int_{-\infty}^\infty \frac{e^{ax}}{1-e^x}\,dx=\pi\cot(a\pi),\quad 0<a<1.$$

Ćwiczenie Całkując funkcję $1/(1+z^3)$ po brzegu zbioru $\{\rho e^{it}:0\le t\le 2\pi/3,\ 0\le\rho\le R\}$ pokazać, że
$$\int_0^\infty \frac{dx}{1+x^3}=\frac{2\pi\sqrt3}{9}.$$

14. Lokalizowanie zer funkcji holomorficznych

Przedstawimy teraz pewne ogólne własności funkcji holomorficznych, które można udowodnić przy pomocy twierdzenia o residuach. Pierwszą z nich będzie *zasada argumentu*, która pozwala lokalizować zera oraz bieguny funkcji holomorficznych. Przed jej sformułowaniem jedna uwaga techniczna: jeżeli $\Gamma=\gamma_1+\dots+\gamma_k$ jest łańcuchem, a f funkcją holomorficzną w otoczeniu Γ^*, to przez $f\circ\Gamma$ rozumiemy łańcuch $f\circ\gamma_1+\dots+f\circ\gamma_k$. Jest oczywiste, że jeżeli Γ jest cyklem, to jest nim także $f\circ\Gamma$.

Wprowadzamy jeszcze jedną definicję: funkcję f nazywamy meromorficzną w obszarze Ω, jeżeli istnieje zbiór dyskretny $A\subset\Omega$ taki, że f jest holomorficzna w $\Omega\setminus A$ oraz w każdym punkcie A funkcja f ma albo biegun albo pozorną osobliwość.

Twierdzenie 14.1. *Załóżmy, że D jest ograniczonym obszarem w $\mathbb{C}$ takim, że $\partial D=\Gamma^*$ dla pewnego cyklu takiego, że $\operatorname{Ind}_\Gamma(z)=1$ dla $z\in D$. Niech f będzie funkcją meromorficzną w otoczeniu $\overline{D}$ nie mającą zer ani biegunów na ∂D. Wtedy*
$$\operatorname{Ind}_{f\circ\Gamma}(0)=Z-B,$$
gdzie Z oznacza liczbę zer funkcji f w D liczonych razem z krotnościami, natomiast B sumę rzędów wszystkich biegunów funkcji f w D.

Dowód. Zauważmy, że (podobnie jak w dowodzie Twierdzenia 10.8)
$$\operatorname{Ind}_{f\circ\Gamma}(0)=\frac{1}{2\pi i}\int_\Gamma\frac{f'(\zeta)}{f(\zeta)}\,d\zeta.$$

Do obliczenia tej całki wykorzystamy twierdzenie o residuach. Zauważmy, że funkcja podcałkowa f'/f ma osobliwości dokładnie tam, gdzie f ma zera lub bieguny. Jeżeli f ma w z_0 zero krotności m, to, zapisując $f(z) = (z - z_0)^m h(z)$, gdzie $h(z_0) \neq 0$, mamy

$$\frac{f'(z)}{f(z)} = \frac{m}{z - z_0} + \frac{h'(z)}{h(z)},$$

a zatem $\operatorname{res}_{z_0}(f'/f) = m$. Powyższe rozumowanie działa także, gdy m jest ujemną liczbą całkowitą. Oznacza to, że jeżeli f ma w z_0 biegun rzędu k, to $\operatorname{res}_{z_0}(f'/f) = -k$. Wystarczy teraz skorzystać z twierdzenia o residuach. $\square$

Przykład. Szukamy ile pierwiastków w półpłaszczyźnie $\{\operatorname{Re} z \geq 0\}$ ma wielomian $P(z) := z^4 + 2z^3 + 3z^2 + z + 2$. Dla R odp. dużego badamy ile razy obraz przez P brzegu półkola $\{|z| \leq R,\ \operatorname{Re} z \geq 0\}$. Dla $t \in \mathbb{R}$ mamy

$$P(it) = t^4 - 3t^2 + 2 + it(1 - 2t^2).$$

Sprawdzamy najpierw kiedy $P(it)$, gdy t przechodzi od R do $-R$, przecina półosie, dostaniemy następującą tabelę:

t	$\operatorname{Re} P(it)$	$\operatorname{Im} P(it)$
R	$++$	$+$
$\sqrt{2}$	0	$+$
1	0	$+$
$\sqrt{2}/2$	$+$	0
0	$+$	0
$-\sqrt{2}/2$	$+$	0
-1	0	$-$
$-\sqrt{2}$	0	$-$
$-R$	$++$	$-$

Pierwsza i ostatnia linia oznaczają, że część rzeczywista jest znacznie większa niż część urojona, tzn. argument $P(iR)$ dąży do 0, gdy $R \to \pm\infty$. Z powyższego zachowania się krzywej $P(it)$ wnioskujemy, że „przychodzi z kierunku wschodniego i tam wraca” nie obracając się przy tym wokół zera. Ponieważ dla dużych z wielomian $P(z)$ zachowuje się jak część wiodąca z^4, która dla $z = Re^{it}$, $0 \leq t \leq \pi$, obraca się dwa razy wokół zera, wnioskujemy, że w rozpatrywanym obszarze P ma dwa pierwiastki (liczone z krotnościami). Pozostaje jeszcze pytanie czy istnieje pierwiastek podwójny? Jeżeli tak, to spełnia on układ równań

$$\begin{cases} z^4 + 2z^3 + 3z^2 + z + 2 = 0 \\ 4z^3 + 6z^2 + 6z + 1 = 0, \end{cases}$$

który, jak można pokazać **Ćwiczenie**, nie ma rozwiązań.

Ćwiczenie Znaleźć liczbę pierwiastków wielomianu $2z^4 + z^3 - 5z^2 + z + 2$ w półpłaszczyźnie $\{\operatorname{Re} z < 0\}$.

Twierdzenie 14.2. (Rouché, 1862) *Niech D będzie ograniczonym obszarem w $\mathbb{C}$. Załóżmy, że f, g są funkcjami holomorficznymi w D, ciągłymi na $\overline{D}$ i takimi, że $|g| < |f|$ na ∂D. Wtedy f i $f+g$ mają tyle samo zer w D liczonych z krotnościami.*

Dowód. Dzięki Lematowi 10.3 możemy założyć, że D jest jak w Twierdzeniu 14.1, natomiast f i g są holomorficzne w otoczeniu $\overline{D}$. Dla $t \in [0,1]$ na $\Gamma^* = \partial D$ mamy $|f + tg| \geq |f| - t|g| > 0$. Funkcja

$$[0,1] \ni t \longmapsto \mathrm{Ind}_{(f+tg)\circ\Gamma}(0) = \frac{1}{2\pi i}\int_\Gamma \frac{f'(\zeta) + tg'(\zeta)}{f(\zeta) + tg(\zeta)}\,d\zeta \in \mathbb{Z},$$

jest więc ciągła, musi być zatem stała. Dla $t = 0$ i $t = 1$ z zasady argumentu dostaniemy tezę. $\square$

Ćwiczenie Znaleźć liczbę pierwiastków wielomianu $z^6 + 4z^2 - 1$ w kole $K(0,1)$.

Korzystając z twierdzenia Rouchégo można podać kolejny dowód zasadniczego twierdzenia algebry: jeżeli $P(z) = a_0 + a_1 z + \dots + a_n z^n$, $a_n \neq 0$, $n \geq 1$, jest wielomianem zespolonym, to znajdziemy $R > 0$ takie, że $|a_0 + a_1 z + \dots + a_{n-1} z^{n-1}| < |a_n| R^n$ dla $z \in \partial K(0,R)$. Wnioskujemy, że P ma w $K(0,R)$ tyle samo zer liczonych z krotnościami co $a_n z^n$, czyli n.

Możemy teraz opisać topologiczne zachowanie się funkcji holomorficznych w pobliżu zera krotności m:

Twierdzenie 14.3. *Jeżeli funkcja holomorficzna f ma w z_0 zero krotności m, to istnieje otoczeniu U punktu z_0 takie, że odwzorowanie f jest m-krotne na $U \setminus \{z_0\}$ (tzn. dla każdego $w \in f(U) \setminus \{0\}$) zbiór $f^{-1}(w) \cap (U \setminus \{z_0\})$ jest m-elementowy).*

Dowód. Zapiszmy $f(z) = a_m(z - z_0)^m + g(z)$, gdzie $a_m \neq 0$, zaś g jest funkcją holomorficzną w otoczeniu z_0 taką, że $|g(z)| \leq C|z - z_0|^{m+1}$. Dla $r > 0$ odp. małego mamy $\rho := |a_m| r^m - C r^{m+1} > 0$. Dla $w \in K(0,\rho)$ mamy

$$|g(z) - w| < C r^{m+1} + \rho = |a_m (z - z_0)^m|, \quad z \in \partial K(z_0, r),$$

a więc z twierdzenia Rouchégo wynika, że funkcja $f - w$ ma w $K(z_0, r)$ m zer liczonych z krotnościami. Jeżeli któreś z tych zer nie jest pojedyncze, to mamy w nim $f' = 0$. Dla $r > 0$ odp. małego mamy jednak $f' \neq 0$ na $K(z_0, r) \setminus \{z_0\}$ (bo inaczej z zasady identyczności funkcja f byłaby stała, co jest niemożliwe w naszym przypadku), czyli tam wszystkie zera muszą być pojedyncze. Bierzemy wtedy $U := f^{-1}(K(0,\rho)) \cap K(z_0, r)$. $\square$

15. Odwzorowania konforemne

Niech D będzie obszarem w $\mathbb{C}$. Odwzorowanie $f : D \to \mathbb{C}$ nazywamy lokalnie konforemnym, jeżeli f jest lokalnym dyfeomorfizmem klasy C^1 oraz f zachowuje kąty oraz orientację, tzn. jeżeli $\gamma_1, \gamma_2 : (-\varepsilon, \varepsilon) \to D$ są krzywymi klasy C^1 takimi, że $\gamma_1(0) = \gamma_2(0)$, $\gamma_1' \neq 0$, $\gamma_2' \neq 0$, to kąt zorientowany pomiędzy wektorami $\gamma_1'(0)$ a $\gamma_2'(0)$ jest równy kątowi zorientowanemu pomiędzy wektorami $(f \circ \gamma_1)'(0)$ a $(f \circ \gamma_2)'(0)$.

Propozycja 15.1. *Dla odwzorowania $f : D \to \mathbb{C}$ NWSR*
i) f jest lokalnie konforemne;
ii) $f \in \mathcal{O}(D)$, $f' \neq 0$;
iii) $f \in \mathcal{O}(D)$, f jest lokalnie jednokrotne.

Dowód. ii)$\Leftrightarrow$iii) wynika natychmiast z Propozycji 2.4 i Twierdzenia 14.3.
i)$\Leftrightarrow$ii) Przypomnijmy (zob. (2.7)), że dla dowolnej krzywej γ mamy

$$(f \circ \gamma)'(0) = \frac{\partial f}{\partial z}(\gamma(0))\,\gamma'(0) + \frac{\partial f}{\partial \bar{z}}(\gamma(0))\,\overline{\gamma'(0)}.$$

Zachowywanie kątów zorientowanych jest więc równoważne temu, że

$$\arg \frac{\gamma_1'(0)}{\gamma_2'(0)} = \arg \frac{f_z(z_0)\gamma_1'(0) + f_{\bar{z}}(z_0)\overline{\gamma_1'(0)}}{f_z(z_0)\gamma_2'(0) + f_{\bar{z}}(z_0)\overline{\gamma_2'(0)}},$$

gdzie $\gamma_1(0) = \gamma_2(0) = z_0$. Jeżeli więc f jest funkcją holomorficzną taką, że $f' = \partial f/\partial z \neq 0$, to f jest lokalnym dyfeomorfizmem (bo $Jac\, f = |f'|^2$) oraz zachowuje kąty i orientację.

Z drugiej strony, jeżeli rozpatrzymy krzywe postaci $\gamma_\vartheta(t) = z_0 + e^{i\vartheta}t$ dla ustalonego $z_0 \in D$ i dowolnego $\vartheta \in \mathbb{R}$, to

$$\arg \frac{\gamma_\vartheta'(0)}{\gamma_0'(0)} = \arg e^{i\vartheta},$$

natomiast

$$\arg \frac{(f \circ \gamma_\vartheta)'(0)}{(f \circ \gamma_0)'(0)} = \arg \frac{f_z(z_0)e^{i\vartheta} + f_{\bar{z}}(z_0)e^{-i\vartheta}}{f_z(z_0) + f_{\bar{z}}(z_0)}.$$

Jeżeli więc f jest odwzorowaniem lokalnie konforemnym, to w szczególności dla każdego $\vartheta \in \mathbb{R}$ argument liczby $f_z(z_0) + f_{\bar{z}}(z_0)e^{-2i\vartheta}$ byłby niezależny od ϑ, a jest to możliwe tylko wtedy, gdy $f_{\bar{z}}(z_0) = 0$. $\square$

Odwzorowanie $f : D \to G$, gdzie D, G są obszarami w $\mathbb{C}$, nazywamy konforemnym (lub też biholomorficznym), jeżeli f jest holomorficzną bijekcją. Z Propozycji 15.1 wynika, że wtedy f jest w szczególności lokalnie konforemne, zaś dzięki Propozycji 2.4 odwzorowanie f^{-1} jest także konforemne. Dwa obszary nazywamy konforemnymi, jeżeli istnieje odwzorowanie konforemne pomiędzy nimi. Zauważmy, że każde odwzorowanie holomorficzne jednokrotne f jest odwzorowaniem konforemnym na obraz.

Przykład. Płaszczyzna zespolona $\mathbb{C}$ nie jest obszarem konforemnym z Δ - jest to natychmiastowy wniosek z twierdzenia Liouville'a.

Odwzorowanie konforemne $f : D \to D$ nazywamy automorfizmem obszaru D, przez $\mathrm{Aut}\,(D)$ oznaczamy zbiór wszystkich automorfizmów obszaru D. Ma on strukturę grupy (względem składania odwzorowań). Zauważmy, że jeżeli obszary D i G są konforemne, to grupy $\mathrm{Aut}\,(D)$ i $\mathrm{Aut}\,(G)$ są izomorficzne: jeżeli $f : D \to G$ jest odwzorowaniem konforemnym, to odwzorowanie

$$\mathrm{Aut}\,(D) \ni g \longmapsto f \circ g \circ f^{-1} \in \mathrm{Aut}\,(G)$$

jest izomorfizmem.

Opiszemy teraz dokładnie automorfizmy Δ oraz $\mathbb{C}$:

Twierdzenie 15.2. $\mathrm{Aut}\,(\Delta) = \left\{\lambda\dfrac{z-a}{1-\bar{a}z} : \lambda, a \in \mathbb{C}, |\lambda| = 1, |a| < 1\right\}.$

Dowód. W celu wykazania $\supset$ możemy założyć, że $\lambda = 1$. Dla $a \in \Delta$ oznaczmy

$$T_a(z) = \frac{z-a}{1-\bar{a}z}.$$

Zauważmy, że

$$|1-\bar{a}z|^2 - |z-a|^2 = (1-|a|^2)(1-|z|^2),$$

skąd wynika, że $T_a(\Delta) \subset \Delta$. Łatwo sprawdzić, że T_{-a} jest odwzorowaniem odwrotnym do T_a, skąd wynika, że $T_a \in \mathrm{Aut}\,(\Delta)$.

W celu wykazania $\subset$ skorzystamy z *lematu Schwarza* (1884):

Lemat 15.3. *Jeżeli $f \in \mathcal{O}(\Delta, \Delta)$ jest takie, że $f(0) = 0$, to*

$$|f(z)| \le |z|, \quad z \in \Delta, \quad \textit{oraz} \;\; |f'(0)| \le 1.$$

Co więcej, jeżeli $|f(z_0)| = |z_0|$ dla pewnego $z_0 \in \Delta_*$ lub $|f'(0)| = 1$, to f jest postaci $f(z) = \lambda z$, gdzie $|\lambda| = 1$, tzn. f jest obrotem.

Dowód. Funkcja

$$g(z) := \begin{cases} f(z)/z, & z \in \Delta_*, \\ f'(0), & z = 0, \end{cases}$$

jest holomorficzna w Δ. Dla $r \in (0,1)$ mamy $|g(z)| \le 1/r$, jeżeli $|z| = r$. Z zasady maksimum wynika zatem, że $|g(z)| \le 1/r$, gdy $|z| \le r$, otrzymamy więc, że $|g| \le 1$ w Δ. To pokazuje pierwszą część lematu. Druga część wynika z tego, że jeżeli $|g(z_0)| = 1$ dla pewnego $z_0 \in \Delta$, to funkcja g jest stała. $\square$

Koniec dowodu Twierdzenia 15.2. Niech $f \in \mathrm{Aut}\,(\Delta)$. Odwzorowanie $\widetilde{f} := f \circ T_a \in \mathrm{Aut}\,(\Delta)$ spełnia $\widetilde{f}(0) = 0$, jeżeli $a = -f^{-1}(0)$. Z lematu Schwarza (lub z nierówności Cauchy'ego) wynika, że $|\widetilde{f}'(0)| \le 1$. Z drugiej strony, $1 \ge |(\widetilde{f}^{-1})'(0)| = 1/|\widetilde{f}'(0)|$, a więc $|\widetilde{f}'(0)| = 1$. Korzystając z ostatniej części lematu Schwarza znajdziemy λ, $|\lambda| = 1$, takie, że $\widetilde{f}(\zeta) = \lambda\zeta$, $\zeta \in \Delta$. Stąd $f = \lambda T_{-a}$. $\square$

Propozycja 15.4. $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{C}) = \{az + b : a \in \mathbb{C}_*, b \in \mathbb{C}\}$.

Dowód. $\supset$ jest oczywiste. Jeżeli $f \in \mathrm{Aut}\,(\mathbb{C})$, to f ma osobliwość izolowaną w ∞, z Twierdzenia 12.2 wynika, że nie jest to osobliwość istotna (bo f jest bijekcją). Funkcja f musi więc być wielomianem, jeżeli stopień tego wielomianu byłby różny od 1, to f nie byłoby bijekcją. $\square$

Ćwiczenie Pokazać, że dla każdych par różnych punktów z_1, z_2 oraz w_1, w_2 w $\mathbb{C}$ ($z_1 \ne z_2$, $w_1 \ne w_2$) istnieje dokładnie jedno $f \in \mathrm{Aut}\,(\mathbb{C})$ takie, że $f(z_j) = w_j$, $j = 1, 2$.

Podstawowym rezultatem w teorii odwzorowań konforemnych jest następujące *twierdzenie Riemanna* (1851 - pierwsze precyzyjne dowody podali Koebe i Poincaré na początku XX w.). Podamy je bez dowodu:

Twierdzenie 15.5. *Każdy obszar jednospójny w $\mathbb{C}$, z wyjątkiem całej płaszczyzny, jest konforemny z dyskiem jednostkowym Δ.*

16. Sfera Riemanna

Sfera Riemanna $\mathbb{P} := \mathbb{C} \cup \{\infty\}$ to przestrzeń topologiczna będąca uzwarceniem $\mathbb{C}$. Jeżeli Ω jest obszarem w $\mathbb{P}$, to możemy mówić o funkcjach holomorficznych na Ω: funkcja f jest holomorficzna w otoczeniu ∞, jeżeli funkcja $\zeta \mapsto f(1/\zeta)$ jest holomorficzna w otoczeniu 0. Możemy także mówić o funkcjach holomorficznych $\Omega \to \mathbb{P}$: w przypadku, gdy $f(z_0) = \infty$, to żądamy by funkcja $1/f$ była holomorficzna w otoczeniu z_0. Dla obszarów $D, G \subset \mathbb{P}$ odwzorowania konforemne i automorfizmy definiujemy oczywiście tak jak poprzednio.

Propozycja 16.1. *i)* $\mathcal{O}(\Omega, \mathbb{P}) = \{$*funkcje meromorficzne na* $\Omega\}$*;*
ii) $\mathcal{O}(\mathbb{C}) \cap \mathcal{O}(\mathbb{P}, \mathbb{P}) = \{$*wielomiany*$\}$*;*
iii) $\mathcal{O}(\mathbb{P}, \mathbb{P}) \setminus \{\infty\} = \{$*funkcje wymierne*$\}$.

Dowód. i) Spełnianie przez funkcję f jakiegokolwiek z tych dwóch warunków oznacza, że w otoczeniu każdego punktu f lub $1/f$ jest holomorficzna.

ii) Jeśli funkcja całkowita ma nie jest wielomianem, to w ∞ ma istotną osobliwość.

iii) Niech $f = P/Q$ będzie funkcją wymierną, gdzie P, Q są wielomianami bez wspólnego dzielnika (czyli ich zbiory zer są rozłączne). Jest oczywiste, że $f|_{\mathbb{C}\setminus Q^{-1}(0)}$ jest funkcją holomorficzną, przedłużającą się do odwzorowania ciągłego $\mathbb{P} \to \mathbb{P}$. Z twierdzenia Riemanna o usuwaniu osobliwości wynika więc, że $f \in \mathcal{O}(\mathbb{P}, \mathbb{P})$.

Załóżmy z kolei, że $f \in \mathcal{O}(\mathbb{P}, \mathbb{P})$, $f \neq const$. Wtedy zbiór $f^{-1}(\infty)$ jest skończony (bo gdyby nie był, to ze zwartości $\mathbb{P}$ miałby punkt skupienia, więc z zasady identyczności wynikałoby, że $f = const$). Stosując zmianę zmiennych w $\mathbb{P}$ postaci $z' = 1/(z - z_0)$, gdzie $z_0 \notin f^{-1}(\infty)$, bez straty ogólności możemy założyć, że zbiór $f^{-1}(\infty) = \{z_1, \dots, z_n\}$ nie zawiera ∞. Wtedy funkcja $f|_{\mathbb{C}\setminus\{z_1,\dots,z_n\}}$ jest holomorficzna oraz z ciągłości f na $\mathbb{P}$ oczywiście mamy $\lim_{z\to z_j} f(z) = \infty$, czyli f ma bieguny w $z_1, \dots, z_n$. Istnieją zatem liczby naturalne $m_1, \dots, m_n$ takie, że

$$P(z) := (z - z_1)^{m_1} \dots (z - z_n)^{m_n} f(z) \in \mathcal{O}(\mathbb{C}).$$

Co więcej, $\lim_{z\to\infty} P(z) = \infty$ (bo $f(\infty) \neq \infty$), czyli P jest wielomianem. $\square$

Propozycja 16.2. $\operatorname{Aut}(\mathbb{P}) = \left\{\dfrac{az+b}{cz+d} : a, b, c, d \in \mathbb{C}, ad - bc \neq 0\right\}$.

Dowód. Niech $a, b, c, d \in \mathbb{C}$ będą takie, że $ad - bc \neq 0$. Jeżeli $c \neq 0$, to

$$\frac{az+b}{cz+d} = \frac{a}{c} - \frac{ad-bc}{c(cz+d)}, \tag{16.1}$$

skąd łatwo wynika $\supset$ (jeżeli $c = 0$, to mamy odwzorowanie liniowe). Dla $f \in \operatorname{Aut}(\mathbb{P})$ korzystamy z Propozycji 15.4: jeżeli $f(\infty) = \infty$, to $f|_{\mathbb{C}} \in \operatorname{Aut}(\mathbb{C})$, jeżeli zaś $f(\infty) \in \mathbb{C}$ to odwzorowanie

$$\mathbb{C} \ni z \longmapsto \frac{1}{f(z) - f(\infty)} \in \mathbb{C}$$

jest liniowe dzięki Propozycji 16.1.ii, skąd otrzymujemy $\subset$. $\square$

Ćwiczenie Pokazać, że dla każdej pary trójek różnych punktów z_1, z_2, z_3 oraz w_1, w_2, w_3 z $\mathbb{P}$ istnieje dokładnie jedno $f \in \mathrm{Aut}\,(\mathbb{P})$ takie, że $f(z_j) = w_j$, $j = 1, 2, 3$.

Elementy $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{P})$ nazywamy homografiami. Z (16.1) wynika, że każda homografia jest złożeniem odwzorowań liniowych i odwzorowania $z \mapsto 1/z$. Dzięki temu można pokazać, że (**Ćwiczenie**)

i) każda homografia przekształca okrąg w $\mathbb{P}$ (tj. okrąg lub prostą w $\mathbb{C}$) w okrąg w $\mathbb{P}$;

ii) każda homografia zachowuje *dwustosunek* każdej czwórki punktów:

$$(z_1, z_2, z_3, z_4) := \frac{(z_1 - z_2)(z_3 - z_4)}{(z_1 - z_4)(z_3 - z_2)}, \quad z_1, z_2, z_3, z_4 \in \mathbb{P}.$$

Ćwiczenie Znaleźć odwzorowanie konforemne $\Delta \to \mathbb{H}$, gdzie $\mathbb{H} := \{\mathrm{Im}\, z > 0\}$. Pokazać, że $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{H}) = \left\{\frac{az+b}{cz+d} : a, b, c, d \in \mathbb{R}, ad - bc > 0\right\}$. Wywnioskować, że grupa $\mathrm{Aut}\,(\Delta)$ jest izomorficzna z grupą $PSL(\mathbb{R}, 2)$.

Ćwiczenie i) Pokazać, że wszystkie inwolucje (tj. elementy $f \neq id$ takie, że $f^2 = id$) grupy $\mathrm{Aut}\,(\Delta)$ są postaci $\frac{a-z}{1-\bar{a}z}$, $a \in \Delta$.

ii) Wykazać, że inwolucje w $\mathrm{Aut}\,(\Delta)$ nigdy nie są przemienne ze sobą.

iii) Pokazać, że wszystkie inwolucje grupy $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{C})$ są postaci $-z + b$, $b \in \mathbb{C}$ i że nigdy nie są one przemienne ze sobą.

iv) Udowodnić, że iloczyny dwóch inwolucji w $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{C})$ są zawsze przemienne, natomiast w $\mathrm{Aut}\,(\Delta)$ zwykle nie są.

v) W grupie $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{P})$ znaleźć przemienne inwolucje. Wywnioskować, że żadna para z grup $\mathrm{Aut}\,(\Delta)$, $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{C})$ i $\mathrm{Aut}\,(\mathbb{P})$ nie jest izomorficzna (w sensie teorii grup).

17. Funkcje harmoniczne

Funkcję $h : \Omega \to \mathbb{R}$ ($\Omega \subset \mathbb{C}$) nazywamy harmoniczną, jeżeli h jest klasy C^2 oraz

$$\Delta h := \frac{\partial^2 h}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 h}{\partial y^2} = 0.$$

Zbiór funkcji harmonicznych w Ω oznaczamy $\mathcal{H}(\Omega)$. Można łatwo sprawdzić, że (**Ćwiczenie**)

$$\Delta = 4\frac{\partial^2}{\partial z \partial \bar{z}}.$$

Korzystając z tego (i odpowiednika (2.7)) dostaniemy następujące związki funkcji harmonicznych z holomorficznymi:

Propozycja 17.1. *i)* $f \in \mathcal{O}(\Omega, \widetilde{\Omega})$, $h \in \mathcal{H}(\widetilde{\Omega}) \;\Rightarrow\; h \circ f \in \mathcal{H}(\Omega)$;

ii) $f \in \mathcal{O}(\Omega) \;\Rightarrow\; \mathrm{Re}\, f, \mathrm{Im}\, f \in \mathcal{H}(\Omega)$.

iii) $f \in \mathcal{O}(\Omega), f \neq 0 \;\Rightarrow\; \log|f| \in \mathcal{H}(\Omega)$. □

Lokalnie zachodzi również rezultat odwrotny do ii):

Twierdzenie 17.2. *Jeżeli u jest funkcją harmoniczną w kole otwartym, to znajdziemy w nim funkcję holomorficzną f taką, że $u = \mathrm{Re}\, f$. Jest ona jednoznacznie wyznaczona z dokładnością do stałej.*

Dowód. Zauważmy, że jeżeli funkcja $f = u + iv$ byłaby holomorficzna, to z równań Cauchy'ego-Riemanna mielibyśmy $f' = u_x + iv_x = u_x - iu_y$. Jeżeli teraz u jest harmoniczna, to funkcja $g := u_x - iu_y$ jest holomorficzna (bo spełnione są równania Cauchy'ego-Riemanna), więc w kole (który jest obszarem gwiaździstym) ma pierwotną $f = \widetilde{u} + iv$. Mamy $g = f' = \widetilde{u}_x + iv_x = \widetilde{u}_x - i\widetilde{u}_y$, czyli $u_x = \widetilde{u}_x$, $u_y = \widetilde{u}_y$. Stąd $\widetilde{u} = u + const$ i możemy założyć, że $\widetilde{u} = u$. Podobne rozumowanie pokazuje także, że f jest wyznaczona jednoznacznie z dokładnością do stałej. $\square$

Z twierdzenia Riemanna wynika, że w Twierdzeniu 17.2 moglibyśmy wziąć dowolny obszar jednospójny.

Wniosek 17.3. *Funkcje harmoniczne są klasy C^∞.* $\square$

Funkcje harmoniczne u, v nazywamy sprzężonymi, jeżeli $u + iv$ jest funkcją holomorficzną.

Przykład. Funkcja $\log|z|$ jest harmoniczna w $\mathbb{C}_*$. W $\mathbb{C} \setminus (-\infty, 0]$ funkcją do niej sprzężoną jest $\operatorname{Arg} z$, której jednak nie można ciągle przedłużyć na $\mathbb{C}_*$. Pokazuje to, że funkcja $\log|z|$ nie ma funkcji sprzężonej w $\mathbb{C}_*$.

Ćwiczenie Znaleźć funkcję sprzężoną do funkcji $x^3 - 3xy^2 - x^2 + y^2 + x$.

Jeżeli u, v są sprzężonymi funkcjami harmonicznymi, to z równań Cauchy'ego-Riemanna natychmiast wynika, że $u_x v_x + u_y v_y = 0$. Oznacza to, że gradienty obu funkcji w danym punkcie są do siebie prostopadłe, skąd wnioskujemy, że w przypadku generycznym (gdy te gradienty nie znikają) krzywe poziomicowe funkcji sprzężonych przecinają się pod kątem prostym.

Przypuśćmy teraz, że h jest funkcją harmoniczną w otoczeniu koła $\overline{K}(z_0, r)$. Dzięki Twierdzeniu 17.2 znajdziemy funkcję holomorficzną f w otoczeniu $\overline{K}(z_0, r)$ taką, że $h = \operatorname{Re} f$. Z twierdzenia o wartości średniej dla funkcji holomorficznych mamy

$$f(z_0) = \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} f(z_0 + re^{it})dt.$$

Biorąc części rzeczywiste dostaniemy twierdzenie o wartości średniej dla funkcji harmonicznych:

Twierdzenie 17.4. *Jeżeli h jest funkcją harmoniczną w otoczeniu $\overline{K}(z_0, r)$, to*

$$h(z_0) = \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} h(z_0 + re^{it})dt. \quad \square$$

Udowodnimy teraz zasadę maksimum dla funkcji harmonicznych:

Twierdzenie 17.5. *Jeżeli $h \in \mathcal{H}(\Omega)$ osiąga maksimum lokalne w obszarze Ω, to h jest stała.*

Dowód. Załóżmy, że h ma maksimum lokalne w z_0. Podobnie jak w dowodzie Twierdzenia 6.3, korzystając z Twierdzenia 17.4, łatwo pokazujemy, że funkcja h jest stała na $\overline{K}(z_0, r)$ dla pewnego $r > 0$. Połóżmy $\Omega' := \operatorname{int}\{h = h(z_0)\}$. Zbiór Ω' jest więc niepusty, otwarty, trzeba jeszcze pokazać, że jest domknięty. Jeżeli $\widetilde{z} \in \overline{\Omega'}$, to w kole $K(\widetilde{z}, \widetilde{r}) \subset \Omega$ mamy $h = \operatorname{Re} f$ dla pewnego $f \in \mathcal{O}(K(\widetilde{z}, \widetilde{r}))$. Ponieważ $\operatorname{Re} f$ jest stała w niepustym zbiorze otwartym $\Omega' \cap K(\widetilde{z}, r)$, to f jest również stała w pewnej (niepustej) składowej tego zbioru, a z zasady identyczności dla funkcji holomorficznych, także na całym $K(\widetilde{z}, \widetilde{r})$. Wnioskujemy, że $\widetilde{z} \in \Omega'$. $\square$

Korzystając z zasady maksimum dla funkcji harmonicznych można pokazać, że pierścienie w $\mathbb{C}$ są konforemne wtedy i tylko wtedy, gdy są liniowo izomorficzne (fakt ten podamy bez dowodu). Pokazuje to, że odpowiednik twierdzenia Riemanna nie zachodzi dla obszarów wielospójnych, tzn. konforemność nie jest w tym wypadku równoważna homeomorficzności.

Twierdzenie 17.6. *Niech $z_j \in \mathbb{C}$, $0 < r_j < R_j < \infty$, $j = 1, 2$. Pierścienie $P(z_1, r_1, R_1)$, $P(z_2, r_2, R_2)$ są konforemne wtedy i tylko, gdy $R_1/r_1 = R_2/r_2$.*

Chcemy teraz znaleźć odpowiednik wzoru Cauchy'ego dla funkcji harmonicznych, tj. wyrazić jej wartości wewnątrz koła przy pomocy wartości na brzegu. Przyjmijmy dla uproszczenia, że $K(z_0, r) = \Delta$ i że funkcja h jest harmoniczna w otoczeniu $\overline{\Delta}$. Dla $a \in \Delta$ funkcja $h \circ T_{-a}$ jest harmoniczna w otoczeniu $\overline{\Delta}$. Dzięki Twierdzeniu 17.4 mamy więc

$$h(a) = h(T_{-a}(0)) = \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} h(T_{-a}(e^{it}))\, dt.$$

Stosując podstawienie $e^{is} = T_{-a}(e^{it})$, tzn. $e^{it} = T_a(e^{is})$, otrzymamy

$$h(a) = \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} \frac{T_a'(e^{is})}{T_a(e^{is})}\, e^{is} h(e^{is})\, ds = \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} \frac{1 - |a|^2}{|e^{is} - a|^2} h(e^{is})\, ds.$$

Po podstawieniu $z = z_0 + ra$ otrzymamy następujący *wzór Poissona*:

Twierdzenie 17.7. *Jeżeli h jest funkcją harmoniczną w otoczeniu $\overline{K}(z_0, r)$, to*

$$h(z) = \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} \frac{r^2 - |z - z_0|^2}{|z - z_0 - re^{it}|^2}\, h(z_0 + re^{it})\, dt, \quad z \in K(z_0, r). \quad \square$$

Przy pomocy wzoru Poissona możemy teraz rozwiązać *problem Dirichleta* dla koła:

Twierdzenie 17.8. *Dla ustalonego koła $K(z_0, r)$ oraz $\varphi \in C(\partial K(z_0, r))$ połóżmy*

$$h(z) := \frac{1}{2\pi} \int_0^{2\pi} \frac{r^2 - |z - z_0|^2}{|z - z_0 - re^{it}|^2}\, \varphi(z_0 + re^{it})\, dt, \quad z \in K(z_0, r).$$

Wtedy h jest jedyną funkcją spełniającą następujące własności:

$$h \in \mathcal{H}(K(z_0, r)) \cap C(\overline{K}(z_0, r)), \qquad h = \varphi \text{ na } \partial K(z_0, r).$$

Dowód. Jednoznaczność wynika łatwo z zasady maksimum zastosowanej dla różnicy dwóch rozwiązań. Zauważmy, że

$$\operatorname{Re} \frac{\zeta + z}{\zeta - z} = \frac{|\zeta|^2 - |z|^2}{|\zeta - z|^2}, \quad \zeta, z \in \mathbb{C},\ \zeta \neq z,$$

skąd wynika, że jądro Poissona

$$\frac{r^2 - |z - z_0|^2}{|z - z_0 - re^{it}|^2}$$

jest funkcją harmoniczną względem z. Stąd łatwo wnioskujemy, że h jest funkcją harmoniczną w $K(z_0, r)$. Musimy jeszcze pokazać, że

$$\lim_{\substack{z\to w\\ z\in K(z_0,r)}} h(z) = \varphi(w), \quad w \in \partial K(z_0, r). \tag{17.1}$$

Dla $z \in K(z_0, r)$ i ustalonego $w \in \partial K(z_0, r)$ mamy (korzystamy z Twierdzenia 17.7 dla $h \equiv 1$)

$$h(z) - \varphi(w) = \frac{1}{2\pi}\int_0^{2\pi} \frac{r^2 - |z - z_0|^2}{|z - z_0 - re^{it}|^2} \big(\varphi(z_0 + re^{it}) - \varphi(w)\big)\, dt.$$

Ustalmy teraz $\varepsilon > 0$. Znajdziemy $\delta > 0$ takie, że $|\varphi(z_0 + re^{it}) - \varphi(w)| \le \varepsilon$, gdy $|z_0 + re^{it} - w| \le \delta$. Możemy teraz podzielić przedział $[0, 2\pi]$ na dwa rozłączne podzbiory A i B takie, że $|\varphi(z_0+re^{it})-\varphi(w)| \le \varepsilon$, gdy $t \in A$, oraz $|z_0+re^{it}-w| \ge \delta$, gdy $t \in B$. Dla $z \in \partial K(z_0, r)$ odp. bliskiego w mamy wtedy

$$\begin{aligned}
|h(z) - \varphi(w)| &\le \frac{1}{2\pi}\int_0^{2\pi} \frac{r^2 - |z - z_0|^2}{|z - z_0 - re^{it}|^2} \big|\big(\varphi(z_0 + re^{it}) - \varphi(w)\big)\big|\, dt \\
&= \frac{1}{2\pi}\left(\int_A + \int_B\right) \\
&\le \varepsilon + 2M\frac{r^2 - |z - z_0|^2}{(\delta - |z - w|)^2},
\end{aligned}$$

gdzie $M := \max_{\partial K(z_0,r)} |\varphi|$. Stąd otrzymamy (17.1). $\square$

18. Iloczyny nieskończone

Dla ciągu $b_n \in \mathbb{C}$ mówimy, że iloczyn $\prod_{n=1}^{\infty} b_n$ jest zbieżny, jeżeli istnieje granica

$$\lim_{N\to\infty} \prod_{n=1}^{N} b_n \in \mathbb{C}.$$

Granicę tę oznaczamy $\prod_{n=1}^{\infty} b_n$. Zbieżność iloczynu $\prod(1 + a_n)$ ma związek ze zbieżnością szeregu $\sum a_n$. Np. jeżeli $a_n \ge 0$ dla wszystkich n, to

$$1 + a_1 + \dots + a_N \le (1 + a_1)\dots(1 + a_N) \le e^{a_1+\dots+a_N},$$

(korzystając z tego, że $1 + x \le e^x$ dla $x \in \mathbb{R}$), czyli w tym przypadku zbieżności te są równoważne.

W ogólnym przypadku mamy następujący rezultat dotyczący zbieżności iloczynów nieskończonych:

Twierdzenie 18.1. *Załóżmy, że szereg* $\sum a_n$ *jest bezwzględnie zbieżny. Wtedy*
i) iloczyn $\prod(1+a_n)$ *jest zbieżny;*
ii) $\prod(1+a_n) = 0 \;\Leftrightarrow\; 1 + a_{n_0} = 0$ *dla pewnego* n_0.

Dowód. i) Oznaczmy $p_N := \prod_{n=1}^N (1+a_n)$. Zbieżność ciągu p_N jest równoważna zbieżności szeregu $\sum(p_N - p_{N-1})$ (bo sumy częściowe tego szeregu to dokładnie ciąg p_N). Mamy

$$
\begin{aligned}
|p_N - p_{N-1}| = |a_N|\,|p_{N-1}| &\leq |a_N|(1+|a_1|)\dots(1+|a_{N-1}|) \\
&\leq |a_N| e^{|a_1|+\dots+|a_{N-1}|} \\
&\leq |a_N| \exp\big(\sum_{n=1}^{\infty} |a_n|\big).
\end{aligned}
\tag{18.1}
$$

Dostaniemy bezwzględną zbieżność szeregu $\sum(p_N - p_{N-1})$.

ii) Implikacja $\Leftarrow$ jest oczywista, natomiast w celu udowodnienia $\Rightarrow$ pokażemy, że jeżeli m jest takie, że $|a_n| < 1$ dla $n > m$, to

$$H := \prod_{n=1}^m (1+a_n) = 0,$$

skąd wynika, że $a_{n_0} + 1 = 0$ dla pewnego $n_0 \leq m$. Takie m istnieje, gdyż w szczególności $a_n \to 0$. Mamy wtedy nawet $|a_n| \leq \lambda < 1$ dla $n > m$. Dla $N > m$

$$|p_N| = |H| \prod_{n=m+1}^N |1 + a_n|.$$

Z kolei dla $n > m$

$$|1+a_n| \geq 1 - |a_n| \geq e^{-b|a_n|},$$

gdzie $b := -\lambda^{-1}\log(1-\lambda) > 0$ (z wypukłości funkcji e^{-bx} dostajemy $1 - x \geq e^{-bx}$ dla $x \in [0,\lambda]$). Otrzymamy

$$|p_N| \geq |H| \exp\big(-b \sum_{n=m+1}^{\infty} |a_n|\big).$$

Z założenia mamy $p_N \to 0$, skąd wnioskujemy, że $H = 0$. $\square$

Twierdzenie 18.2. *Niech* f_n *będzie ciągiem funkcji holomorficznych w obszarze* Ω *takim, że szereg* $\sum |f_n|$ *jest lokalnie ograniczony w* Ω *(tzn. szereg* $\sum f_n$ *jest lokalnie bezwzględnie jednostajnie zbieżny). Wtedy*
i) $I := \prod(1+f_n) \in \mathcal{O}(\Omega)$ *(zbieżność lokalnie jednostajna);*
ii) $I(z_0) = 0 \;\Leftrightarrow\; f_{n_0}(z_0) + 1 = 0$ *dla pewnego* n_0.

Dowód. i) Oznaczmy $I_N := \prod_{n=1}^N (1+f_n)$. Z (18.1) wynika, że szereg $\sum |I_N - I_{N-1}|$ jest lokalnie jednostajnie zbieżny w Ω, a zatem ciąg I_N jest zbieżny lokalnie jednostajnie w Ω. Z Twierdzenia 6.4 wnioskujemy, że jego granica jest funkcją holomorficzną.

ii) Wynika natychmiast z Twierdzenia 18.1. $\square$

Iloczyny nieskończone można wykorzystać do konstrukcji funkcji holomorficznych o z góry zadanych zerach. Z zasady identyczności wynika, że zera te nie mogą mieć punktu skupienia. Okazuje się, że jest to jedyne ograniczenie:

Twierdzenie 18.3. (Weierstrass, 1876) *Niech z_n będzie ciągiem różnych punktów w obszarze Ω bez punktów skupienia w Ω. Niech m_n będzie dowolnym ciągiem liczb naturalnych. Wtedy istnieje funkcja $f \in \mathcal{O}(\Omega)$ taka, że $z_1, z_2, \dots$ są wszystkimi zerami funkcji f o krotnościach, odpowiednio, $m_1, m_2, \dots$*

Jeżeli np. $\Omega = \mathbb{C}$, $z_n \neq 0$, $z_n \to \infty$ (tzn. ciąg z_n nie ma punktów skupienia), to dzięki Twierdzeniu 18.2 iloczyn nieskończony

$$\prod_{n=1}^{\infty} \left(1 - \frac{z}{z_n}\right)$$

definiuje funkcję całkowitą pod warunkiem, że

$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{|z_n|} < \infty,$$

czyli jeżeli ciąg z_n dąży odp. szybko do ∞. W celu pozbycia się tego dodatkowego założenia trzeba zamienić wyrażenie $1-z/z_n$ na wyrażenie, które także znika dla $z = z_n$, ale które jest bliżej 1 dla z w pobliżu z_n. Posłużą do tego czynniki Weierstrassa

$$E_n(z) := (1 - z) \exp\left(z + \frac{z^2}{2} + \dots + \frac{z^n}{n}\right).$$

Lemat 18.4. *Jeżeli $|z| \leq 1$ oraz $n = 1, 2, \dots,$ to*

$$|E_n(z) - 1| \leq |z|^{n+1}.$$

Dowód. Mamy

$$E_n'(z) = -z^n \exp\left(z + \frac{z^2}{2} + \dots + \frac{z^n}{n}\right) = -z^n \sum_{j=0}^{\infty} c_j z^j,$$

gdzie $c_j \geq 0$. Stąd wynika, że funkcja $1 - E_n$ ma w 0 zero rzędu $n + 1$ oraz

$$f(z) := \frac{1 - E_n(z)}{z^{n+1}} = \sum_{j=0}^{\infty} a_j z^j,$$

gdzie $a_j = c_j/(j + n + 1) \geq 0$ dla wszystkich j. Wnioskujemy, że $|f(z)| \leq f(1) = 1$, gdy $|z| \leq 1$. $\square$

Wracając teraz do problemu konstrukcji funkcji całkowitej o zadanych zerach $z_n \to \infty$, $z_n \neq 0$, możemy zdefiniować

$$f(z) := \prod_{n=1}^{\infty} E_n\left(\frac{z}{z_n}\right).$$

Wtedy z Lematu 18.4 mamy $|E_n(z/z_n)-1| \leq |z/z_n|^{n+1}$, z Twierdzenia 18.2 wynika więc, że powyższy iloczyn nieskończony jest lokalnie jednostajnie zbieżny na $\mathbb{C}$ oraz, że zeruje się dokładnie w punktach z_n, przy czym krotność zera jest taka ile razy dany punkt pojawia się w ciągu z_n.

Podobne rozumowanie możemy przeprowadzić także w ogólnym przypadku:

Dowód Twierdzenia 18.3. Stosując zmianę zmiennych w $\mathbb{P}$ postaci $z' = 1/(z - z_0)$, gdzie $z_0 \in \Omega \setminus \{z_1, z_2, \dots\}$ jest ustalone, bez straty ogólności możemy założyć, że Ω jest obszarem w $\mathbb{P}$ zawierającym ∞, przy czym $z_n \neq \infty$, $n = 1, 2, \dots$ Niech $\widetilde{z}_n$ będzie ciągiem postaci $z_1, \dots, z_1, z_2, \dots, z_2, \dots$, gdzie każdy z punktów z_n powtarza się m_n razy. Niech $a_n \in \partial\Omega$ będą takie, że $\operatorname{dist}(\widetilde{z}_n, \partial\Omega) = |\widetilde{z}_n - a_n|$. Ciąg $\widetilde{z}_n$ ma punkty skupienia tylko na $\partial\Omega$, który jest zbiorem zwartym w $\mathbb{C}$, a zatem $|\widetilde{z}_n - a_n| \to 0$. Kładziemy

$$f(z) := \prod_{n=1}^{\infty} E_n\left(\frac{\widetilde{z}_n - a_n}{z - a_n}\right).$$

Z Lematu 18.4 mamy

$$\left|E_n\left(\frac{\widetilde{z}_n - a_n}{z - a_n}\right) - 1\right| \leq \left|\frac{\widetilde{z}_n - a_n}{z - a_n}\right|^{n+1}.$$

Z Twierdzenia 18.2 otrzymamy więc lokalnie jednostajną zbieżność powyższego iloczynu nieskończonego w $\Omega \setminus \{\infty\}$. Co więcej, f jest ograniczone w pobliżu ∞, a więc przedłuża się do funkcji holomorficznej w Ω. Z Twierdzenia 18.2 wynika ponadto, że f nie ma zer poza ciągiem z_n, jest także jasne, że ich krotność jest równa m_n. $\square$

Definiując zbiór funkcji meromorficznych na danym obszarze pokazaliśmy, że jest on *lokalnie* ciałem ułamków pierścienia funkcji holomorficznych. Korzystając z twierdzenia Weierstrassa można łatwo pokazać, że jest on w istocie ciałem ułamków:

Twierdzenie 18.5. *Każdą funkcję meromorficzną w obszarze Ω można zapisać w postaci f/g, gdzie $f, g \in \mathcal{O}(\Omega)$.*

Dowód. Niech h będzie funkcją meromorficzną w Ω. Z Twierdzenia 18.3 wynika, że istnieje funkcja $g \in \mathcal{O}(\Omega)$ taka, że zbiór zer funkcji g jest taki sam jak zbiór biegunów funkcji h, przy czym krotności zer są takie same jak rzędy biegunów. Jest jasne, że wtedy funkcja $f := gh$ ma tylko pozorne osobliwości. $\square$

19. Funkcja ζ Riemanna

Kładziemy

$$\zeta(s) := \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s}, \quad s > 1. \tag{19.1}$$

Zauważmy, że

$$\zeta(s) = \sum_{n \neq 2k} \frac{1}{n^s} + \frac{1}{2^s}\zeta(s),$$

czyli

$$\left(1 - \frac{1}{2^s}\right)\zeta(s) = \sum_{n \neq 2k} \frac{1}{n^s}.$$

Postępując podobnie z lewą stroną zamiast $\zeta(s)$ otrzymamy

$$\left(1 - \frac{1}{2^s}\right)\left(1 - \frac{1}{3^s}\right)\zeta(s) = \sum_{\substack{n \neq 2k \\ n \neq 3k}} \frac{1}{n^s}.$$

Kontynuując ten proces dla wszystkich liczb pierwszych widzimy, że prawa strona dąży do 1, ze zbieżności szeregu $\sum_p p^{-s}$ (p będzie zawsze oznaczało liczby pierwsze) dla $s > 1$ otrzymamy więc następujący rezultat, między innymi dzięki któremu funkcja ζ jest jednym z głównych obiektów badanych w teorii liczb.

Propozycja 19.1. (Euler, 1748) *Dla $s > 1$ mamy*

$$\frac{1}{\zeta(s)} = \prod_p \left(1 - \frac{1}{p^s}\right). \quad \square \tag{19.2}$$

Wnioskujemy stąd w szczególności, że szereg $\sum_p 1/p$ jest rozbieżny.

Chcemy przedłużyć funkcję ζ dla zespolonych s. Dla $s = \sigma + it$ mamy $|n^{-s}| = n^{-\sigma}$, skąd wynika, że szereg $\sum n^{-s}$ jest bezwzględnie i lokalnie jednostajnie zbieżny w półpłaszczyźnie $\{\operatorname{Re} s > 1\}$. Formuła (19.1) dobrze zatem definiuje funkcję ζ dla takich s. Mamy także

$$\zeta(s) - \frac{1}{s-1} = \sum_{n=1}^{\infty} \int_n^{n+1} (n^{-s} - x^{-s})dx, \quad \operatorname{Re} s > 1,$$

oraz

$$\left| \int_n^{n+1} (n^{-s} - x^{-s})dx \right| = \left| s \int_n^{n+1} \int_n^x y^{-1-s} dy\, dx \right| \leq |s| n^{-1-\sigma},$$

a więc funkcja $\zeta(s) - 1/(s-1)$ przedłuża się do funkcji holomorficznej w półpłaszczyźnie $\{\operatorname{Re} s > 0\}$ (dzięki zasadzie identyczności takie przedłużenie jest oczywiście jednoznaczne). Udowodniliśmy więc następujący fakt:

Propozycja 19.2. *Funkcję ζ można jednoznacznie przedłużyć do funkcji holomorficznej w obszarze $\{\operatorname{Re} s > 0\} \setminus \{1\}$. W 1 ma ona biegun prosty z residuum równym 1.* $\square$

W rzeczywistości można pokazać, że ζ przedłuża się do funkcji holomorficznej w $\mathbb{C} \setminus \{1\}$ z zerami w $-2, -4, \ldots$ (są to tzw. trywialne zera funkcji ζ). Okazuje się wtedy np., że $\zeta(-1) = -1/12$, co możemy zapisać

$$1 + 2 + 3 + \cdots = -\frac{1}{12}.$$

Z (19.2) wynika, że ζ nie ma zer w zbiorze $\{\mathrm{Re}\,\zeta > 1\}$. *Hipoteza Riemanna* mówi, że wszystkie nietrywialne zera funkcji ζ leżą na prostej $\{\mathrm{Re}\,s = 1/2\}$ (można pokazać, że są one symetryczne względem punktu $1/2$). Okazuje się, że nietrywialne zera funkcji ζ mają bardzo bliski związek z rozkładem liczb pierwszych. Niech $\pi(x)$ oznacza liczbę liczb pierwszych $\leq x$. *Twierdzenie o liczbach pierwszych* mówi, że

$$\lim_{x\to\infty} \frac{\pi(x)}{x/\log x} = 1.$$

Jego dowód został naszkicowany przez Riemanna w 1859 r. i precyzyjnie udowodniony niezależnie przez Hadamarda i de la Vallée-Poussina w 1896 r. Jednym z głównych kroków w jego dowodzie jest wykazanie, że funkcja ζ nie ma zer na prostej $\mathrm{Re}\,\zeta = 1$.

Połóżmy

$$li(x) := \int_2^x \frac{dy}{\log y} = \frac{x}{\log x} + O\left(\frac{x}{\log^2 x}\right) \quad (\boxed{\textbf{Ćwiczenie}}).$$

Można pokazać, że jeżeli ζ nie miałoby zer w $\{\mathrm{Re}\,s \geq \theta\}$, gdzie $1/2 < \theta < 1$, to

$$\pi(x) = li(x) + O(x^\theta \log x).$$

Sama zaś hipoteza Riemanna okazuje się być równoważna tożsamości

$$\pi(x) = li(x) + O(\sqrt{x}\log x).$$

Opisywałoby to więc rozkład liczb pierwszych w znacznie dokładniejszy sposób niż twierdzenie o liczbach pierwszych.

20. Rodziny normalne, iteracja funkcji wymiernych

Dla ustalonego obszaru $\Omega \subset \mathbb{P}$ rodzinę $\mathcal{G} \subset \mathcal{O}(\Omega, \mathbb{P})$ nazywamy <u>normalną</u>, jeżeli z każdego ciągu w $\mathcal{G}$ można wybrać podciąg zbieżny lokalnie jednostajnie (w metryce sferycznej na $\mathbb{P}$) w Ω. Można pokazać, że własność normalności ma charakter czysto lokalny względem Ω (jeżeli rodzina $\mathcal{G} \subset \mathcal{O}(\Omega, \mathbb{P})$ jest lokalnie normalna w Ω, to dla ciągu $f_n \in \mathcal{G}$ i ciągu zbiorów zwartych $K_j \subset \Omega$ rosnącego do Ω znajdziemy podciągi $f^j_{n_k}$ zbieżne jednostajnie w K_j; stosując rozumowanie przekątniowe znajdziemy odp. podciąg zbieżny jednostajnie na dowolnym K_j).

Przykład. Rodzina $\{z^n\}_{n\geq 1} \subset \mathcal{O}(\mathbb{C})$ jest normalna w Δ oraz w $\mathbb{C} \setminus \overline{\Delta}$, ale nie jest normalna w żadnym obszarze mającym niepuste przecięcie z $\partial\Delta$.

Podstawowym rezulatem dotyczącym rodzin normalnych jest następujący fakt (podamy go bez dowodu):

Twierdzenie 20.1. (Montel, 1912) *Rodzina $\mathcal{O}(\Omega, \mathbb{C} \setminus \{0,1\})$ jest <u>normalna</u>.*

Twierdzenie Montela jest głębokim rezultatem, wynika z niego łatwo np. *wielkie twierdzenie Picarda*:

Twierdzenie 20.2. (Picard, 1879) *Funkcja holomorficzna posiadająca istotną osobliwość omija co najwyżej jedną wartość.*

Dowód. Przypuśćmy, że funkcja holomorficzna f w $\{0 < |z - z_0| < \varepsilon\}$, posiadająca istotną osobliwość w z_0, omija dwie wartości $w_0 \neq w_1$. Składając f z odp. funkcją liniową możemy założyć, że $w_0 = 0$, $w_1 = 1$. Z twierdzenia Montela wynika, że ciąg $f_n(z) := f(z/n)$ jest rodziną normalną. Znajdziemy zatem podciąg f_{n_k} albo jednostajnie zbieżny na okręgu $\partial K(z_0, \varepsilon/2)$ albo jednostajnie rozbieżny do ∞ na tym okręgu. W pierwszym przypadku f byłoby jednostajnie ograniczone na okręgach $\partial K(z_0, \varepsilon/(2n_k))$, skąd (i z zasady maksimum) wynikałoby, że funkcja f jest ograniczona w pobliżu z_0. W drugim przypadku podobnie dostalibyśmy $\lim_{z\to z_0} f(z) = \infty$. Otrzymalibyśmy więc, że z_0 jest albo osobliwością usuwalną albo biegunem - sprzeczność. $\square$

Twierdzenie Montela okazuje się być szczególnie przydatne do badania iteracji funkcji wymiernych. Będziemy teraz stale zakładać, że $R = P/Q$ jest funkcją wymierną (którą traktujemy jako odwzorowanie holomorficzne $\mathbb{P} \to \mathbb{P}$), gdzie P, Q są wielomianami zespolonymi bez wspólnych zer. Zakładamy także, że $d = \deg R := \max\{\deg P, \deg Q\} \geq 2$. Oznacza to, że dla w spoza skończonego podzbioru $\mathbb{P}$ zbiór $R^{-1}(w)$ jest dokładnie d-elementowy. Przez $R^n = R \circ \cdots \circ R$ oznaczamy n-tą iterację odwzorowania R.

Zbiór Fatou $\mathcal{F}$ funkcji R definiujemy jako zbiór wszystkich $z \in \mathbb{P}$ takich, że ciąg R^n jest rodziną normalną w pewnym otoczeniu z. Dopełnienie zbioru Fatou $\mathcal{J} := \mathbb{P} \setminus \mathcal{F}$ to zbiór Julii funkcji R. Oczywście $\mathcal{F}$ jest otwarty, zaś $\mathcal{J}$ jest zwarty. Zbiory te zostały zdefiniowane niezależnie przez tych dwóch matematyków w 1918 r.

Przedstawimy teraz bez dowodów podstawowe własności zbioru Julii (udowodnione niezależnie przez Fatou i Julia w 1918 r. w ramach konkursu ogłoszonego przez francuską Akademię Nauk).

Twierdzenie 20.3. *i)* $\mathcal{J} \neq \emptyset$*;*
ii) $R^{-1}(\mathcal{J}) = \mathcal{J}$*;*
iii) Zbiór Julii odwzorowania R^N*,* $N \geq 1$*, jest taki sam jak zbiór Julii* R*;*
iv) Jeżeli $\mathcal{J}$ *ma niepuste wnętrze, to* $\mathcal{J} = \mathbb{P}$*;*
v) Dla każdego $z_0 \in \mathcal{J}$ *zbiór* $\bigcup_{n\geq 1} R^{-n}(z_0)$ *jest gęsty w* $\mathcal{J}$*;*
vi) $\mathcal{J}$ *jest zbiorem doskonałym, tzn. nie zawiera punktów izolowanych.*

Przyjrzymy się teraz dokładniej przypadkowi, gdy $R = P$ jest wielomianem (stopnia $d \geq 2$):

Twierdzenie 20.4. *Dla wielomianu* P *połóżmy*

$$\mathcal{K} := \{z \in \mathbb{C} : \text{ ciąg } P^n(z) \text{ jest ograniczony}\}.$$

Wtedy $\mathcal{K}$ *jest zbiorem zwartym w* $\mathbb{C}$*,* $\partial\mathcal{K} = \mathcal{J}$ *oraz* $\mathcal{K}$ *jest wypełnionym zbiorem Julii, tzn.* $\mathcal{K} = \mathcal{J} \cup \mathcal{U}$*, gdzie* $\mathcal{U}$ *jest sumą składowych ograniczonych* $\mathbb{C} \setminus \mathcal{J}$*.*

Dowód. Znajdziemy $r > 0$ i $\lambda > 1$ takie, że $|P(z)| \geq \lambda|z|$, gdy $|z| \geq r$, a zatem $|P^n(z)| \geq \lambda^n|z|$, gdy $|z| \geq r$ i $n \geq 1$. Wynika stąd, że $\mathcal{K} \subset K(0, r)$ oraz

$$\mathbb{C} \setminus \mathcal{K} = \bigcup_{n\geq 1} P^{-n}(\{|z| > r\}). \tag{20.1}$$

W szczególności, $\mathcal{K}$ jest zwarty. Zauważmy, że $z \in P(\mathcal{K}) \Leftrightarrow z \in \mathcal{K}$, tzn. $P^{-1}(\mathcal{K}) = \mathcal{K}$. Z kolei $P(z) \in \partial\mathcal{K}$ oznacza, że $P(z) \in \mathcal{K}$ oraz istnieje ciąg $w_k \in \mathbb{C} \setminus \mathcal{K}$ zbieżny do

z. Np. dzięki otwartości P jest to równoważne istnieniu ciągu $z_{k_l} \in \mathbb{C} \setminus \mathcal{K}$ zbieżnego do z i takiego, że $P(z_{k_l}) = w_{k_l}$. Mamy więc $P^{-1}(\partial\mathcal{K}) = \partial\mathcal{K}$.

Jeżeli $z \in \partial\mathcal{K}$, to ciąg $P^n(z)$ jest ograniczony, ale z (20.1) mamy $P^n \to \infty$ lokalnie jednostajnie na $\mathbb{C} \setminus \mathcal{K}$, a więc na żadnym otoczeniu punktu z ciąg P^n nie jest rodziną normalną, czyli $\partial\mathcal{K} \subset \mathcal{J}$. Ponieważ $\mathbb{C} \setminus \mathcal{K} \subset \mathcal{F}$, to $\mathcal{J} \subset \mathcal{K}$ i, dzięki i), $\mathcal{K} \neq \emptyset$. Niech $z_0 \in \partial\mathcal{K}$. Z v) wynika, że zbiór $\bigcup_{n\geq 1} P^{-n}(z_0)$ jest gęsty w $\mathcal{J}$. Zbiór ten jest jednak zawarty w $\partial\mathcal{K}$ (bo $P^{-1}(\partial\mathcal{K}) = \partial\mathcal{K}$), a więc $\partial\mathcal{K}$ jest gęsty w $\mathcal{J}$. Stąd $\partial\mathcal{K} = J$.

Mamy $\partial\mathcal{U} \subset \mathcal{K}$, więc z zasady maksimum i dzięki temu, że $P(\mathcal{K}) \subset \mathcal{K}$ dostaniemy $\mathcal{U} \subset \mathcal{K}$. Pokazaliśmy, że $\partial\mathcal{K} \cup \mathcal{U} \subset \mathcal{K}$ i że $\mathcal{U}$ jest sumą składowych ograniczonych $\mathbb{C} \setminus \partial\mathcal{K}$. Ponieważ składowa nieograniczona $\mathbb{C} \setminus \partial\mathcal{K}$ nie ma punktów wspólnych z $\mathcal{K}$, mamy $\partial\mathcal{K} \cup \mathcal{U} = \mathcal{K}$. $\square$

Przykłady. i) Dla $P(z) = z^2$ mamy $\mathcal{J} = \partial\Delta$.

ii) Niech $P(z) = z^2 - 2$. Można pokazać $\boxed{\textbf{Ćwiczenie}}$, że funkcja $f(\zeta) = \zeta + 1/\zeta$ odwzorowuje konforemnie obszar $\{|\zeta| > 1\}$ na $\mathbb{C} \setminus [-2, 2]$. Mamy także $(f^{-1} \circ P \circ f)(\zeta) = \zeta^2$. Wynika stąd, że $P^n \to \infty$ na $\mathbb{C} \setminus [-2, 2]$. Z drugiej strony $P([-2, 2]) \subset [-2, 2]$, a więc z Twierdzenia 20.4 $\mathcal{J} = \mathcal{K} = [-2, 2]$.

W ogólnym przypadku jednak dynamika wielomianu kwadratowego $P_c(z) := z^2 + c$, $c \in \mathbb{C}$, jest bardzo skomplikowana i zbiory Julii $\mathcal{J}_c$ wielomianu P_c mają zwykle strukturę fraktali. Zbiór Mandelbrota (Brook, Matelski, 1978, Mandelbrot, 1980) $\mathcal{M}$ to zbiór tych $c \in \mathbb{C}$, dla których ciąg $P_c^n(0)$ jest ograniczony.

Można udowodnić (zob. np. [2]), że $\mathcal{M}$ jest spójny i jednospójny, ale otwartym problemem pozostaje lokalna spójność $\mathcal{M}$. Można także pokazać, że jeżeli $c \in \mathcal{M}$, to $\mathcal{J}_c$ jest spójny, natomiast dla $c \notin \mathcal{M}$ zbiór $\mathcal{J}_c$ jest całkowicie niespójny (tzn. wszystkie składowe spójne $\mathcal{J}_c$ są jednopunktowe).

Literatura

[1] E. Bombieri, *Problems of the Millenium: Riemann Hypothesis*, zob. http://www.claymath.org/millennium/Riemann_Hypothesis.

[2] L. Carleson, T.W. Gamelin, *Complex Dynamics*, Springer-Verlag, New York, 1993.

[3] J.B. Conway, *Functions of One Complex Variable*, Springer-Verlag, New York, 1986.

[4] J.B. Conway, *Functions of One Complex Variable II*, Springer-Verlag, New York, 1995.

[5] N.D. Elkies, *Introduction to Analytic Number Theory*, lecture notes, 1998, zob. http://www.math.harvard.edu/~elkies/M259.98/index.html.

[6] R.E. Greene, S.G. Krantz, *Function theory of one complex variable*, American Mathematical Society, Providence, RI, 2006.

[7] R. Remmert, *Theory of Complex Functions*, Springer-Verlag, New York, 1991.

[8] W. Rudin, *Analiza rzeczywista i zespolona*, PWN, Warszawa, 1986.

[9] E.B. Saff, A.D. Snider, *Fundamentals of Complex Analysis for Mathemtics, Science, and Engineering,* wyd. 2, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1993.

[10] S. Saks, A. Zygmund, *Analytic functions*, Monografie Matematyczne 28, PTM, Warszawa-Wrocław, 1952.

[11] J. Stillwell, *Mathematics and its History,* wyd. 2, Springer-Verlag, New York, 2001.

Zagadnienia na egzamin ustny

Uwaga. Powyższy tekst oraz poniższe zagadnienia mają charakter pomocniczy (niewykluczone są pytania dodatkowe wykraczające poza poniższe zagadnienia). Na egzaminie ustnym obowiązuje cały materiał przedstawiony na wykładzie poza następującymi częściami: dowodami Twierdzeń 8.4 (twierdzenie o odwzorowaniu otwartym), 10.2 (twierdzenie Cauchy'ego-Dixona) i 17.8 (problem Dirichleta w kole) oraz sekcjami 13a (Obliczanie pewnych całek rzeczywistych) i większością 20 (Rodziny normalne, iteracja funkcji wymiernych) - z wyjątkiem dowodu wielkiego twierdzenia Picarda.

- Sformułować i udowodnić lemat d'Alemberta.
- Sformułować zasadnicze twierdzenie algebry i udowodnić je trzema różnymi sposobami (korzystając odp. z lematu d'Alemberta, twierdzenia Liouville'a i twierdzenia Rouché).
- Sformułować i udowodnić wzór na pochodną złożenia funkcji.
- Wyprowadzić wzór na pochodne formalne $\partial f/\partial z$, $\partial f/\partial \bar{z}$ przy pomocy $\partial f/\partial x$, $\partial f/\partial y$. Pokazać, że funkcja zespolona jest $\mathbb{C}$-różniczkowalna wtedy i tylko wtedy, gdy spełnia równania Cauchy'ego-Riemanna.
- Sformułować i udowodnić wzór na pochodną funkcji odwrotnej.
- Sformułować i udowodnić twierdzenie całkowe Cauchy'ego dla trójkąta.
- Pokazać, że istnienie funkcji pierwotnej jest równoważne znikaniu całek po drogach zamkniętych.
- Sformułować i udowodnić wzór całkowy Cauchy'ego dla koła.
- Sformułować i udowodnić lemat o produkcji funkcji holomorficznych.
- Sformułować i udowodnić twierdzenie o wartości średniej dla funkcji holomorficznych.
- Sformułować i udowodnić nierówność Cauchy'ego.
- Sformułować i udowodnić twierdzenie Morery.
- Sformułować i udowodnić twierdzenie Liouville'a.
- Sformułować i udowodnić słabą i mocną zasadę maksimum dla funkcji holomorficznych.
- Sformułować i udowodnić twierdzenie Weierstrassa o ciągach funkcji holomorficznych.
- Sformułować i udowodnić wzór Cauchy'ego-Hadamarda na promień zbieżności szeregu potęgowego.
- Sformułować i udowodnić zasadę identyczności dla szeregów potęgowych i funkcji holomorficznych.
- Pokazać, że każda funkcja holomorficzna w kole rozwija się w nim w szereg potęgowy.
- Podać definicję funkcji analitycznej. Podać przykład funkcji klasy C^∞, która nie jest analityczna. Podać związek funkcji analitycznych z funkcjami holomorficznymi. W jaki sposób znaleźć promień zbieżności szeregu Taylora funkcji analitycznej w danym punkcie?
- Podać definicję indeksu drogi zamkniętej względem punktu. Podać i udowodnić podstawowe własności oraz interpretację geometryczną.
- Pokazać, że funkcje holomorficzne w pierścieniu można rozwinąć w szereg Laurenta.
- Sformułować i udowodnić twierdzenie o obszarze zbieżności szeregu Laurenta.

- Sformułować i udowodnić zasadę identyczności dla szeregów Laurenta.
- Podać definicję osobliwości pozornej, bieguna i osobliwości istotnej (każdy przypadek zilustrować przykładem). Omówić rodzaj zera lub osobliwości w punkcie z_0 funkcji postaci f/g, gdzie f, g są funkcjami holomorficznymi w otoczeniu z_0.
- Sformułować i udowodnić twierdzenie Riemanna o usuwaniu osobliwości.
- Sformułować i udowodnić twierdzenie Casoratiego-Weierstrassa-Sochockiego.
- Sformułować i udowodnić twierdzenie charakteryzujące rodzaj osobliwości izolowanej funkcji holomorficznej przy pomocy granic.
- Wyprowadzić formułę na residuum w punkcie, w którym funkcja holomorficzna ma biegun rzędu m.
- Sformułować i udowodnić twierdzenie o residuach.
- Sformułować i udowodnić zasadę argumentu.
- Sformułować i udowodnić twierdzenie Rouchégo.
- Udowodnić, że funkcja holomorficzna w pobliżu zera krotności m jest odwzorowaniem m-krotnym.
- Podać definicję odwzorowania lokalnie konforemnego. Pokazać, że pojęcie to jest równoważne funkcji holomorficznej o nieznikającej pochodnej (lub lokalnie iniektywnej).
- Podać i udowodnić charakteryzację automorfizmów holomorficznych koła oraz płaszczyzny.
- Sformułować i udowodnić lemat Schwarza.
- Pokazać, że odwzorowania holomorficzne $\mathbb{P} \to \mathbb{P}$ to dokładnie funkcje wymierne.
- Podać i udowodnić charakteryzację automorfizmów sfery Riemanna.
- Pokazać, że każda funkcja harmoniczna jest lokalnie częścią rzeczywistą funkcji holomorficznej.
- Udowodnić zasadę maksimum dla funkcji harmonicznych.
- Udowodnić wzór Poissona.
- Pokazać, że iloczyn nieskończony $\prod(1 + f_n)$, gdzie f_n są funkcjami holomorficznymi, jest zbieżny lokalnie jednostajnie, jeżeli szereg $\sum |f_n|$ jest lokalnie ograniczony.
- Pokazać, że jeżeli szereg $\sum a_n$ jest bezwzględnie zbieżny, to iloczyn nieskończony $\prod(1 + a_n)$ znika wtedy i tylko wtedy, gdy znika jeden ze składników.
- Podać definicję czynników Weierstrassa E_n. Pokazać, że $|E_n(z) - 1| \leq |z|^{n+1}$, gdy $|z| \leq 1$.
- Sformułować i udowodnić twierdzenie Weierstrassa o istnieniu funkcji holomorficznej o zadanych zerach. Pokazać, że funkcje meromorficzne tworzą (globalnie) ciało ułamków pierścienia funkcji holomorficznych.
- Podać definicję funkcji ζ Riemanna w półpłaszczyźnie $\operatorname{Re} s > 1$. Wyprowadzić przedstawienie funkcji ζ przy pomocy liczb pierwszych (iloczyn Eulera).
- Pokazać, że funkcja ζ Riemanna przedłuża się do funkcji holomorficznej w obszarze $\{\operatorname{Re} s > 0\} \setminus \{1\}$. Jaka jest jej osobliwość w 1? Sformułować hipotezę Riemanna.
- Sformułować i udowodnić wielkie twierdzenie Picarda.